

Dr. sc. Enis Omerović, vanredni profesor / Associate Professor
Univerzitet Princ Sultan / Prince Sultan University
Pravni fakultet / College of Law
Riyadh, Saudi Arabia
eomerovic@psu.edu.sa

UDK 341.485

Izvorni naučni rad

ZLOČIN GENOCIDA U PRAVU O ODGOVORNOSTI: POJEDINI ASPEKTI NJEGOVA DOKAZIVANJA

THE CRIME OF GENOCIDE IN LAW OF RESPONSIBILITY: CERTAIN ASPECTS OF PROVING IT

Sažetak

U radu se obrađuje pitanje odgovornosti glavnih međunarodnopravnih subjekata za teške povrede obaveza koje proizlaze iz imperativnih normi općeg međunarodnog prava a u odnosu na izvršenje zločina genocida. Težište ovoga rada je u pojedinim aspektima odnosa individualne krivične odgovornosti i međunarodne odgovornosti država i međunarodnih organizacija, koje bi valjalo tumačiti kao dva odvojena sistema odgovornosti u međunarodnome pravu. Svaki sistem ima svoje posebne postavke, zakonitosti i odlike. Tim slijedom polazište je da odgovornost država za genocid ne ovisi o odgovornosti pojedinaca za taj zločin, iako je Međunarodni sud u Den Haagu (ICJ) obilato koristio zaključke sudskih vijeća Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u predmetu Bosna i Hercegovina v. Srbija i Crna Gora (presuda iz 2007). U radu se stoga analizira pitanje postojanja teoretskopravne mogućnosti za tzv. posredno dokazivanje odgovornosti država (i međunarodnih organizacija) za genocid preko prethodnoga ispitivanja krivične odgovornosti vođa, ali i kroz dokazivanje udruženoga zločinačkoga poduhvata za svrhe činjenja odnosnoga zločina ili, pak, ove koncepcije predstavljaju svojevrсно polazište za dokazivanje odgovornosti glavnih subjekata međunarodnoga prava ili se mogu uzeti kao „dokaz“ pripisivosti djela državi. U radu ispitujemo da li bi udruženi zločinački poduhvat mogao predstavljati refleksiju plana i/ili politike države za izvršenje zločina genocida i šta predstavlja kolektivni plan ili politika za izvršenje toga zločina. Uostalom, da li su oni zapravo dolus specialis ovoga zločina, odnosno ne manifestira li se genocidna namjera kod države upravo u planu ili politici njihova djelovanja?

Ključne riječi: *genocid, pravo o odgovornosti, individualna krivična odgovornost, odgovornost država i međunarodnih organizacija, odgovornost vođa, udruženi zločinački poduhvat, dolus specialis, plan i politika, kontekstualni element genocida*

Summary

*The paper deals with the issue of the responsibility of the main subjects of international law for grave breaches of obligations arising from the imperative norms of general international law in relation to the commission of the crime of genocide. The focus of this paper is in certain aspects of the relationship between individual criminal responsibility and the international responsibility of States and international organizations, which should be interpreted as two separate systems of responsibility in international law. Each system has its own special fundamentals, features and characteristics. Consequently, the starting point is that the responsibility of States for genocide does not depend on the responsibility of individuals for the crime, although the International Court of Justice has made extensive use of the conclusions of the chambers of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (Judgment from 2007). The paper therefore analyzes the question of the existence of a theoretical legal possibility for the so-called indirectly proving the responsibility of States (and international organizations) for genocide through a prior examination of the criminal responsibility of leaders, but also through proving a joint criminal enterprise for the purposes of committing the crime, or do these conceptions represent a starting point for the responsibility of the main subjects of international law or they are simply "proof" of the attribution of the act to a State? In this paper, we examine whether a joint criminal enterprise could be a reflection of a State plan and/or policy for committing the crime of genocide and how a collective plan or policy for committing that crime could be interpreted. After all, are they actually a *dolus specialis* of this crime, that is, whether a genocidal intent is manifested in a State precisely in a plan or policy?*

Keywords: *genocide, law of responsibility, individual criminal responsibility, responsibility of states and international organizations, responsibility of leaders, joint criminal enterprise, dolus specialis, plan and policy, contextual element of genocide*

1. Uvodna određenja

O genocidu na razini individualne krivične odgovornosti vjerovatno je većina problemskih pitanja do sada znanstveno obrađena. No, u pravu o odgovornosti u međunarodnom pravu, u kojem ispitujuemo međunarodnopravnu odgovornost glavnih subjekata toga prava, država i međunarodnih organizacija, pitanje odgovornosti za teške povrede obaveza koje proizlaze iz imperativnih normi općeg međunarodnog prava (ranije međunarodni zločini temeljem čl. 19. ranijega (Nacrta) Pravila o odgovornosti država za međunarodna protupravna djela (do 2001) može dovesti do određenih dvojbi za koje su nužne temeljite rasprave. U radu ćemo istražiti samo jednu od takvih dilema. Cilj nam je propitati da li je genocidni plan i/ili politika *conditio sine*

qua non zločina genocida u smislu utvrđivanja odgovornosti države i međunarodne organizacije za odnosni zločin. Jednako tako, cilj nam je odrediti da li postojanje genocidnoga plana i/ili politike *znači* postojanje genocidne namjere na strani države (i međunarodne organizacije), što predstavlja, po nama, dokaz planiranoga, pokušanoga ili izvršenoga genocida, pa samim time, i odgovornosti države (i međunarodne organizacije) za relevantni zločin. Nadalje, u radu polazimo od postavke da se genocidna namjera kod države (i međunarodne organizacije) *manifestira* u planu i/ili politici njihova djelovanja te da je nekada nepotpuno tražiti dokaze plana ili politike isključivo ili, u velikoj mjeri, u središnjim organima vlasti neke države ili, pak, međunarodne organizacije. Pri dokazivanju specifične namjere na strani država i međunarodnih organizacija valja se stoga okrenuti i pravilima pripisivosti, tj. pravu o odgovornosti. Povrh svega, cilj nam je dokazati da su međunarodni zločini *stricto sensu*, a posebno zločin genocida, nadasve organizirani i sistematski zločini, koji, prema svojoj naravi, pripadaju skupini planskih zločina.¹ I u konačnici, kroz postojanje plana i/ili politike, što je

¹ U ovom smislu, a posebno glede genocida, pogledajte v. B. Petrović, D. Jovašević (2005) *Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine. Opći dio*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, str. 40-41; Z. Tomić (2007) *Krivično pravo II: Posebni dio*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, str. 415. Pojam *međunarodni zločin* obuhvata zapravo najteža djela protiv međunarodnoga prava, međunarodnopravnoga poretka, međunarodnopravne zajednice, odn. međunarodne zajednice država i međunarodnih organizacija. Međunarodni zločin se, kao takav, u međunarodnome pravu afirmirao u praksi Međunarodnoga suda nakon Drugoga svjetskoga rata. (V. Đ. Degan (2011) *Međunarodno pravo*, Zagreb: Školska knjiga, str. 386). S ovim u vezi pominjemo Savjetodavno mišljenje iz 1951. o *Rezervama na Konvenciju o genocidu iz 1948*, u kojemu je Sud istaknuo da uskrata prava na opstanak i na život čitavim ljudskim grupama predstavlja genocid kao zločin po međunarodnome pravu. („Porijeklo Konvencije pokazuje da je namjera Ujedinjenih nacija bila da se osudi i kazni genocid kao „zločin po međunarodnome pravu“ (*Reservations to the Convention on Genocide, Savjetodavno mišljenje: I.C.J. Reports 1951*, p. 15 (str. 23)). Tu je i presuda Suda u predmetu *Barcelona Traction* iz 1970. (*Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Judgment, I.C.J. Reports 1970*, p. 3) koja, premda ne spominje međunarodne zločine, utvrđuje da „treba povući bitnu razliku između obaveza država prema međunarodnoj zajednici u njezinoj cjelini i onih koje nastaju prema nekoj drugoj državi u okviru diplomatske zaštite. One prve, po njihovoj naravi odnose se na sve države. S obzirom na važnost prava o kojima se radi, sve države mogu imati pravni interes u njihovoj zaštiti; to su obaveze *erga omnes*. Takve obaveze deriviraju, naprimjer, u današnjemu međunarodnom pravu, u stavljanju izvan zakona akata agresije i genocida [...].“ (*Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Presuda, I.C.J. Reports 1970*, p. 3. (str. 32, par. 33, 34). Usp. V. Đ. Degan (2011) *op. cit.*, str. 386). Jednako tako je bitno ustvrditi da međunarodni zločini predstavljaju povredu *jus cogensa*, za koje je u pravu o odgovornosti predviđen poseban međunarodnopravni režim odgovornosti međunarodnopravnih subjekata, država i međunarodnih organizacija – ozbiljne povrede obaveza koje proizilaze iz imperativnih normi općeg međunarodnog prava (temeljem čl. 40. i 41. Pravila o odgovornosti država za međunarodne protupravne čine (eng. ARSIWA) iz 2001. i čl. 41. i 42. Pravila o odgovornosti međunarodnih organizacija za međunarodne

prevashodno svojstveno državi (i njoj sličnim entitetima) i međunarodnoj organizaciji, nastojimo dokazati polaznu znanstvenu tvrdnju da država i međunarodna organizacija, kao takva, mogu biti *izravni učinitelji* svih međunarodnih zločina u užem smislu, koji su, prije svega, zločini države (*crimes d'Etat*) i zločini međunarodne organizacije (*crimes d'organisation internationale*)². Ispitat ćemo da li se takvo što može dokazati tzv. posrednim

---

protupravne čine (eng. ARIO) iz 2011. Pravila o odgovornosti država, iako se ne radi o međunarodnom ugovoru, glavnina odredaba predstavlja izraze općeg međunarodnog prava, dok kod Pravila o odgovornosti međunarodnih organizacija još uvijek nije jasno da li njegove odredbe čine korpus običajnih pravnih pravila ili se zapravo radi o progresivnom razvoju međunarodnog prava u datoj oblasti. (v. I. Bantekas, E. Papastavridis (2021) *Concentrate International Law*, 5. izd, Oxford: Oxford University Press, str. 119). Pravila je izradila i razvila (kod odgovornosti država i kodificirala) Komisija Ujedinjenih nacija za međunarodno pravo, koji su usvojeni u Općoj skupštini Ujedinjenih nacija u navedenim godinama.

² Iako relativno novijega nastanka, materija pravne „odgovornosti međunarodnih organizacija za međunarodne protupravne čine, u međunarodnoj je praksi, čini se, ipak dobila određena običajnopravna pravila.“ (D. Lapaš (2008) *Pravo međunarodnih organizacija*, Zagreb: Narodne novine, str. 110). Tako je opće pravilo da kada neka međunarodna (međuvladina) organizacija počini protupravno djelo po međunarodnome pravu dolazi do njezine pravne odgovornosti. (Draft Articles on the Responsibility of International Organizations, with Commentaries (2011), New York: United Nations, str. 13). „Međunarodnopravna osobnost u pravilu uključuje i deliktnu sposobnost međunarodnopravnoga subjekta, dakle sposobnost da povrijedi subjektivno međunarodno pravo drugoga međunarodnopravnoga subjekta, a onda i pravnu odgovornost predviđenu pravilima međunarodnoga prava za počinjeni protupravni čin.“ (D. Lapaš (2008) *op. cit.*, str. 109-110). Uočavamo stoga da je danas međunarodnim organizacijama priznata mogućnost vlastite neposredne pravne odgovornosti za međunarodne protupravne čine. (Za širu raspravu usp. C. Ahlborn (2011) *The Rules of International Organizations and the Law of International Responsibility*, *International Organizations Law Review*, vol. 8, izd. 2, str. 397 – 482). Pritom, valja razlikovati odgovornost međunarodne organizacije prema drugim međunarodnopravnim subjektima (prvenstveno državama i drugim međunarodnim organizacijama), od odgovornosti organizacije prema svojim službenicima (D. Lapaš (2008) *op. cit.*, str. 110). Potvrdu prednjem načelu nalazimo u Savjetodavnome mišljenju Međunarodnoga suda u predmetu *Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteur of the Commission on Human Rights*, u kojem je Sud naglasio da je „[...] pitanje imuniteta iz pravnoga procesa različito od pitanja kompenzacije za bilo koju štetu nastalu kao rezultat djela učinjenih od Ujedinjenih nacija ili njezinih agenata kada su djelovali u svome službenome kapacitetu. Može biti zahtijevano da Ujedinjene nacije snose odgovornost za štetu koja proizilazi iz takvih djela.“ (*Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 1999*, p. 62, str. 88–89, par. 66). Dakle, pitanje odgovornosti pojedinca različito je od pitanja odgovornosti međunarodne organizacije *per se*. To znači da odgovornost jedne međunarodne organizacije ne isključuje pravnu odgovornost države ili grupe država za povredu iste međunarodne obaveze, odn. odgovornost država i međunarodnih organizacija uopće ne utječe na krivičnu odgovornost pojedinaca. Shvaćamo, stoga, da u isto vrijeme, dakle, paralelno, mogu postojati različiti režimi pravne odgovornosti za povredu iste međunarodne obaveze (Usp. *Draft Articles on the*

putem, preko prethodnoga dokazivanja krivične odgovornosti glavara država i drugih visokopozicioniranih dužnosnika za svrhe međunarodnopravne odgovornosti države za genocid. Za međunarodne organizacije, sudska praksa u ovome dijelu ne postoji. Valjalo bi, temeljem ovakve metodologije, doći do određenja da li se na odnosni način mogu, bar na teoretskoj ravni, moţe pretpostaviti odgovornost glavnih međunarodnopravnih subjekata za genocid.

1. Genocid na Međunarodnom sudu

Međunarodni sud (ICJ) u Den Haagu, glavni sudski organ Organizacije ujedinjenih nacija (OUN; UN), u Vijeću sastavljenome od 15 redovnih sudaca i dva *ad hoc* suca, koje su predložile države u međunarodnome sporu, Gambija i Mijanmar, dana 23. januara 2020. donosi Nalog kojim se državi Mijanmar određuju privremene mjere u parnici pred Sudom između navedene dvije države, članice UN (Gambija od 1965., Mijanmar od 1948.), pa time i stranke Povelje UN i Statuta ovoga Suda, u sporu koji se tiče Primjene Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida³ (Konvencija o genocidu)⁴, koja je usvojena u Parizu, u Općoj skupštini UN, 9. decembra 1948.⁵ Sud je u ovome predmetu zaključio da posjeduje nadležnost na temelju čl. IX Konvencije o genocidu da raspravlja o Zahtjevu Republike Gambije od 11.

Responsibility of International Organizations, with Commentaries (2011), New York: United Nations, str. 14, par. 6; J. Crawford (2002) *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 80). No, valjalo bi znati, s ovim u vezi, kako tumačiti odredbe dviju UN konvencija o imunitetima i privilegijama Ujedinjenih nacija iz 1946, odn. onu o imunitetima i privilegijama specijaliziranih agencija koje djeluju u sistemu Ujedinjenih nacija iz 1947 (B. Milisavljević (2007) *Nove mirovne misije Organizacije ujedinjenih nacija*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik, str. 149), imajući u vidu opće pravilo kod pitanja imuniteta međunarodnih organizacija pred državnim sudovima, a koje se ogleda u činjenici da države „imaju jurisdikciju prema međunarodnoj organizaciji i njezinim službenicima, osim ako se organizacija, odnosno njezin službenik ne pozovu na imunitet“ (D. Lapaš (2008) *op. cit.*, str. 104), o kojem su nacionalni sudovi pozvani paziti *ex officio*. Da li će se organizacija, kao takva, odreći svoga imuniteta u konkretnome sudskome postupku ili će se, kao izvorni nositelj povlastica i imuniteta, odreći u odnosu na svoga službenika, sasvim je drugo problemsko pitanje. Jednako tako, međunarodne organizacije također, poput država, odgovaraju za sve čine svojih organa, ali i svojih službenika, osoba ili grupa pod njihovim nadzorom (npr. oružane snage i mirovne misije pod upravom Ujedinjenih nacija, NATO i sl.) (prema: D. Lapaš (2008) *op. cit.*, str. 112; čl. 6. *et seq.*, II Dio (pripisivost djela međunarodnoj organizaciji) Ujedinjene nacije, *Draft articles on the responsibility of international organizations*, 2011).³ ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*The Gambia v. Myanmar*).

⁴ Objavljena u: United Nations, *Treaty Series*, vol. 78, p. 277.

⁵ Stupila na snagu 12. januara 1951. Dana 12. aprila 2023. broji 153 države stranke i 41 državu potpisnicu.

novembra 2019., da je predmetni Zahtjev dopušten i da se može pristupiti meritornoj raspravi.⁶ No, ovo nije jedini trenutni međunarodni spor pred ICJ u pogledu navodnoga počinjenja zločina genocida. Najrecentniji je onaj koji je pokrenula Ukrajina, kada je 26. februara 2022. podnijela Tužbu protiv Ruske Federacije za zločin genocida.⁷ ICJ je na temelju Zahtjeva Ukrajine, temeljem čl. 41. Statuta ICJ, odredio i privremene mjere Ruskoj Federaciji Nalogom od 16. marta 2022⁸.

Spor je pred ICJ, uvjetno, šesti po redu koji se odnosi na navodne povrede od država navedenoga mnogostranoga međunarodnoga ugovora. Prethodni sporovi pred Sudom, a koji su se vezivali za ovu Konvenciju, također su uglavnom bili između susjednih država. Izuzetak je načinjen u pogledu procesa koji je pokrenula tadašnja Savezna Republika Jugoslavija (SRJ) protiv Belgije i drugih država članica Organizacije Sjevernoatlantskoga sporazuma (NATO)⁹, koji su izvršili bombardiranje teritorija ove države 1999. zbog oružanoga sukoba i međunarodnih zločina koji su počinjeni 1998. i početkom 1999. (npr. u selu Račak 15. januara 1999.) nad kosovskim Albancima od režima Slobodana Miloševića.¹⁰ SRJ je tužila Belgiju i druge države članice NATO-a za počinjenje, *inter alia*, zločina genocida, a sve na temelju, između ostaloga, kompromisne klauzule (*compromissory clause*) iz čl. IX. Konvencije, koja predviđa uspostavljanje obavezne nadležnosti ICJ za sve sporove u pogledu tumačenja, primjene i ispunjavanja Konvencije.¹¹ I ovaj je spor bio zanimljiv zbog Zahtjeva SRJ za određenje privremenih mjera, no, Sud je, s dvanaest glasova naspram četiri, 2. juna 1999. odbio Zahtjev s ovim u

---

⁶ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar)*, Preliminary Objections, Judgment, 22 July 2022, par. 115 (5).

⁷ ICJ, *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)*, Application instituting proceedings, 27 February 2022.

⁸ ICJ, *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)*, Request for the Indication of Provisional Measures, Order, 16 March 2022.

⁹ *Legality of Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium)*, Preliminary Objections, Judgment, I.C.J. Reports 2004, p. 279.

¹⁰ E. Omerović (2020) Međunarodni sud, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (the Gambia v. Myanmar), Zahtjev za određivanje privremenih mjera, Nalog, 23. januar 2020, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, vol. 13, br. 25, str. 181.

¹¹ Čl. IX. Konvencije stipulira: „Sporovi između strana ugovornica u pogledu tumačenja, primjene i izvršenja ove Konvencije, podrazumijevajući tu i sporove koji se odnose na odgovornost neke države za genocid ili bilo koje drugo djelo pobrojano u članu III, biće izneseni pred Međunarodni sud, na traženje jedne od strana u sporu.“ („Službeni vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ", br. 2/50).

vezi, koji je ova država uputila 29. aprila 1999., kada je i otpočeo sudski postupak u predmetu koji se ticao zakonitosti upotrebe sile.¹² ICJ je završio ovaj predmet Presudom od 15. decembra 2004. još u fazi preliminarnih prigovora kada je u cijelosti odbacio Zahtjev (Tužba; Aplikacija) SRJ i zaključio da nema nadležnost da raspravlja i odlučuje o navedenoj Tužbi.¹³ Interesantno je znati da je SRJ primljena u članstvo UN 1. novembra 2000., kao jedna od država sljednica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ).

Ostali su predmeti kao strane u sporu involvirali susjede. Prvi je spor bio između Pakistana i Indije, koji postupak je Zahtjevom pokrenuo Pakistan 11. maja 1973.¹⁴ Ticao se 195 pakistanskih ratnih zarobljenika kojih je Indija, prema Pakistanu, trebala predati Bangladešu (bivšem „istočnom“ Pakistanu, do 1971. kada će proglasiti nezavisnost od Pakistana), koja država im je namjeravala suditi za čine genocida i zločine protiv čovječnosti.¹⁵ Pakistan će ubrzo, a prije ulaska u pismenu fazu postupka, notificirati Sud da su započeti pregovori između strana i da se zahtijeva od Suda obustava postupka. ICJ, shodno tome, donosi Nalog o skidanju predmeta s Liste 15. decembra 1973.¹⁶

Dana 20. marta 1993. Republika Bosna i Hercegovina podnijet će Zahtjev za pokretanje sudskoga postupka u predmetu Primjena Konvencije o genocidu (*BiH v. SRJ (Srbija i Crna Gora)*) također na temelju čl. IX. Konvencije.¹⁷ Predmet će biti u radu pred Sudom cijelih 14 godina, kada će Sud donijeti Presudu u meritumu 26. februara 2007.¹⁸ Bilo je to prvi put u historiji međunarodnoga sudovanja da je jedna međunarodna pravosudna institucija oglasila jednu državu izravno odgovornu za povrede Konvencije o genocidu. Naime, Sud je proglasio Srbiju, sljednicu SRJ i pravnoga nastavljača Državne zajednice Srbija i Crna Gora, međunarodno odgovornom državom za nesprečavanje i nekažnjavanje zločina genocida (čl. I, IV), ali je propustio to učiniti za izravno učinjenje i za saučesništvo u ovome zločinu (čl. II, III.

---

¹² E. Omerović (2020), *op. cit.*, str. 181.

¹³ *Ibid*, str. 181-182.

¹⁴ I.C.J. Pleadings, Trial of Pakistani Prisoners of War.

¹⁵ Trial of Pakistani Prisoners of War (*Pakistan v. India*).

¹⁶ *Trial of Pakistani Prisoners of War, Order of 15 December 1973, I.C.J. Reports 1973*, p. 347.

¹⁷ ICJ, Application instituting proceedings, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)*), Application of the Republic of Bosnia and Herzegovina, 20 March 1993.

¹⁸ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007*, p. 43.

Konvencije), koji je presuđen za područje Srebrenice jula 1995.¹⁹ U odnosu na druga područja u BiH, i u odnosu na ranije razdoblje, Sud je ustvrdio da postoje dokazi da su radnje genocida izvršene, ali da BiH, kao tužitelj u sporu, nije uspjela dokazati postojanje specifične, genocidne namjere za izvršenje.²⁰ I u ovome predmetu raspravljalo se o izricanju privremenih mjera. Tako je Sud u dva navrata, po zahtjevu BiH, odredio, 8. aprila²¹ i 13. septembra 1993.²², privremene mjere SRJ u cilju sprječavanja eventualnih daljnjih povreda Konvencije.

Posljednji predmet koji je u sebi involvirao optužbe za genocid, bio je onaj između Republike Hrvatske i Republike Srbije, koji je završen Presudom ICJ u meritumu 3. februara 2015.²³ Republika Hrvatska je 2. jula 1999. predala Aplikaciju protiv SRJ za kršenje Konvencije o genocidu.²⁴ Dana 1. decembra 2009. Republika Srbija podnosi Protuzahjev (Protutužbu) protiv Republike Hrvatske za povredu iste Konvencije.²⁵ Po završenoj pismenoj fazi postupka i nakon održane usmene rasprave pred Sudom, Presuda je izrečena 2015. tako što su objema stranama odbijeni njihovi zahtjevi.²⁶ Dakle, pravomoćno je odlučeno da države u ovome sporu nisu prekršile nijednu odredbu Konvencije o genocidu. Zanimljivo je da u ovome predmetu države nisu isticale svoje zahtjeve za određivanje privremenih mjera.²⁷

2. Genocid i pravo o odgovornosti: postavke naučnog problema

Čini se da je sve do 2007. bilo nekoliko dilema u pogledu odgovornosti država za genocid: 1) da li država, kao takva, kao subjekt međunarodnoga prava, može učiniti genocid; 2) da li država može imati posebnu namjeru za takvo učinjenje; 3) da li međunarodna organizacija kao takva, kao subjekt

---

¹⁹ E. Omerović (2020), *op. cit.*, str. 182.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Provisional Measures, Order of 8 April 1993, I.C.J. Reports 1993*, p. 3.

²² *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Provisional Measures, Order of 13 September 1993, I. C.J. Reports 1993*, p. 325.

²³ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), Judgment, I.C.J. Reports 2015*, p. 3.

²⁴ ICJ, Application instituting proceedings, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Croatia v. Yugoslavia*), 2 July 1999.

²⁵ ICJ, Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Croatia v. Serbia*), Counter-Memorial submitted by the Republic of Serbia, 1 December 2009.

²⁶ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), Judgment, I.C.J. Reports 2015*, p. 3, par. 524.

²⁷ E. Omerović (2020), *op. cit.*, str. 182.

međunarodnoga prava, može učiniti genocid; i 4) da li uopće međunarodna organizacija može posjedovati posebnu namjeru za takvo uništenje. Međutim, dana 26. februara 2007. ICJ je u predmetu *Bosna i Hercegovina v. Srbija i Crna Gora* odredio da država na temelju predmetne Konvencije, iako je Tužena strana zastupala drukčije shvatanje, nema samo međunarodnu obavezu sprečavanja (čl. I)²⁸ i kažnjavanja počinitelja ovoga zločina (čl. IV), već i obavezu njegova nečinjenja, bilo kao izravni učinitelj, bilo kao saučinitelj.²⁹ Zapravo, ovakav se zaključak može izvesti ne samo iz eksplicitnoga utvrđivanja, već se on, s jakim uporištem, izvodi i iz činjenice da se Sud ipak upustio u raspravu o tome je li država Srbija počinila genocid – uključujući i sigurnu zonu UN Srebrenicu – preko svojih agenata i organa³⁰, a kada je takvo što odbačeno na temelju uvjeta o pripisivosti³¹, Sud je krenuo raspravljati o mogućnosti djelovanja države Srbije shodno čl. III, tačke b) do e) Konvencije

²⁸ S ovim u vezi, zanimljivo je stanovište da prva presuda ICJ u odnosu na međunarodni zločin genocida predstavlja snažnu i autoritativnu izjavu o postojanju opće obaveze na strani država da spriječe ovaj zločin. U tom smislu, v. W. A. Schabas (2007) *Genocide and the International Court of Justice: Finally, a Duty to Prevent the Crime of Crimes, Genocide Studies and Prevention, vol. 2, br. 2*, str. 101-122.

²⁹ „Sud, dakle, zaključuje da su države ugovornice Konvencije dužne da ne izvrše genocid putem postupaka svojih organa ili osoba ili grupa čiji se postupci mogu njima pripisati [...]“ (*Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007*, str. 43, par. 167); „[...] Prema tome, historijat izrade Konvencije čini se da potkrepljuje zaključak do kojega je Sud došao [...]“ (*Ibid*, par. 178); „Shodno tome, razmotrivši različite argumente, Sud je utvrdio da se Konvencijom strane ugovornice obavezuju na neizvršavanje genocida i drugih djela taksativno navedenih u čl. III, preko svojih organa, osoba ili grupa, čije im se ponašanje pripisuje. Dakle, ako neki organ države ili osoba ili grupa čiji se postupci legalno pripisuju toj državi izvrši jedno od zabranjenih djela čl. III Konvencije, nastaje međunarodna odgovornost te države“ (*Ibid*, par. 179).

³⁰ Radi se o izravnome činjenju zločina genocida prema čl. II Konvencije o genocidu. ICJ je u odnosu na Republiku Srbiju ispitivao, a prema uvjetima pripisivosti, je li ova država izravno odgovorna za činjenje ovoga zločina. U tom smislu v. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007*, p. 43, par. 231-376. Posebno se u par. 376. naznačuje: „Sud je već naprijed u tekstu zaključio da – izuzev u slučaju Srebrenica – Podnositelj tužbe nije dokazao da bilo koji od široko rasprostranjenih i teških zločina, a koji su predmet optužbi, predstavljaju kršenje čl. II, tačke (a) do (e) Konvencije o genocidu, prati neophodna specifična namjera (*dolus specialis*) počinitelja [Republike Srbije]. Sud je također utvrdio da Podnositelj tužbe nije dokazao postojanje takve namjere kod Tužene strane, bilo na osnovu zajedničkoga plana bilo na osnovu gore analiziranih događaja koji otkrivaju postojanje konzistentnoga obrasca ponašanja koji bi mogao ukazati na postojanje takve namjere. [...]“

³¹ *Ibid*, par. 377-415. Sud u par. 415. zaključuje, „na osnovu gorenavedenoga, da se djela onih koji su počinili genocid u Srebrenici ne mogu pripisati Tuženoj strani na osnovu pravila međunarodnoga prava o odgovornosti države: prema tome, međunarodna odgovornost Tužene strane nije nastala na ovoj osnovi.“

o genocidu: planiranje njegova izvršenja, direktno i javno poticanje na njegovo izvršenje, pokušaj genocida te saučesništvo u genocidu.³² Određenje ove sadržine vjerovatno potvrđuje i činjenica da je Sud, za genocid u sigurnoj zoni UN Srebrenici, oglasio odgovornim jedan entitet unutar države Bosne i Hercegovine, a to su bili organi entiteta Republika srpska – tačnije njezina vojska.³³ Odgovor na drugo pitanje nalazimo također u odnosnoj Presudi – Sud je ustvrdio da radnje genocida mogu biti pronađene i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine, no Podnositelj Zahtjeva nije uspio dokazati da je država Srbija imala genocidnu namjeru.³⁴

Odgovor na treće i četvrto pitanje možemo jedino tražiti u učenju pravnih pisaca, s obzirom na to da još uvijek nemamo jurisprudenciju koja će nam valjano protumačiti pravila međunarodnoga prava u odnosu na međunarodnu organizaciju. No, s ovim u vezi, i na ovome mjestu, možemo ustvrditi sljedeće: ako Konvencija o genocidu sadrži *jus cogens* norme, koje pružaju svoje djelovanje *erga omnes*, čini nam se otuda ispravnim tvrditi da obaveza *erga omnes* djeluje na sve učesnike u međunarodnome pravu – ne samo na pojedince, kada je u pitanju činjenje međunarodnih zločina, nego i na države i međunarodne organizacije (ovo je ujedno odgovor koji ide u prilog tvrdnji da države mogu izravno činiti zločin genocida); drugo, ako prema Konvenciji o genocidu države mogu biti smatrane izravnim učiniteljima prema čl. II Konvencije, odnosno saučesnicima prema čl. III Konvencije, a imajući u vidu nespornu činjenicu da su države *članice* neke međunarodne organizacije, te da se u pravu o odgovornosti, prema Pravilima o odgovornosti međunarodnih organizacija iz 2011. predviđa tzv. dualitet odgovornosti – postoji mogućnost istovremene odgovornosti i države i međunarodne organizacije za isto međunarodno protupravno djelo³⁵ – tada nećemo biti spriječeni izvući zaključak da i međunarodna organizacija može samostalno i izravno počinuti zločin genocida, za koji je, prema pravilima o pripisivosti, odgovorna, te da, sljedstveno tome, može biti posjednik genocidne, posebne namjere. S druge strane, iako se pravila međunarodnoga prava o agresiji, kao i UN Konvencija o genocidu odnose, između ostaloga, i na države, slijedi pitanje odnose li se

---

³² *Ibid*, par. 416-424. Sud u par. 424. zaključuje, „na osnovu gore navedenoga, da nije nastala međunarodna odgovornost Tužene strane za djela saučesništva u genocidu iz čl. III, tačka (e) Konvencije. U svjetlu ovog i gore navedenih zaključaka koji se tiču ostalih tačaka čl. III, Tužena strana ne snosi međunarodnu odgovornost prema čl. III, uzetom u cijelosti.“

³³ Tako, „Sud zaključuje da su djela počinjena u Srebrenici, koja potpadaju pod čl. II (a) i (b) Konvencije, izvršena sa specifičnom namjerom da se djelimično uništi grupa muslimana Bosne i Hercegovine kao takva; i shodno tome, da ona predstavljaju djela genocida koji su izvršili pripadnici VRS u Srebrenici i njezinoj okolini počevši od 13. jula 1995“ (*Ibid*, par. 297).

³⁴ *Ibid*, par. 376.

³⁵ Čl. 48 (1) Pravila o odgovornosti međunarodnih organizacija iz 2011.

navedene norme međunarodnoga prava, posebno ona iz čl. II i III UN Konvencije o genocidu, i na međunarodne međuvladine organizacije? Ako je predmetna Konvencija o genocidu mnogostrani međunarodni ugovor, i ako se izvori međunarodnih obaveza, pored ugovorâ, nalaze i u pravilima običajnoga prava – otuda se javlja dilema razvija li se *opinio juris* u smjeru da se i međunarodne organizacije mogu pojaviti kao izravni učinitelji međunarodnih zločina, osobito kod zločina genocida? Uostalom, da li navedeni mnogostrani međunarodni ugovor obavezuje i međunarodne organizacije, ako ne po ugovornoj, onda po običajnoj osnovi?

Zanimljivo je uporediti odredbe Konvencije o genocidu i odredbe Pravila o odgovornosti i država i međunarodnih organizacija. Da li pravo o odgovornosti predviđa *objektivnu ili striktnu odgovornost* (eng. *strict liability*), kojoj je osnovna karakteristika u činjenici da se krivnja ili vinost počinitelja međunarodnoga protupravnoga djela ne zahtijeva, već je njezin osnovni smisao u rezultatu, tj. posljedici djela i postojanju *kauzalne veze* između subjekta i protupravne posljedice, odnosno pričinjene štete, ili pravo o odgovornosti, pak, predviđa *subjektivnu odgovornost*³⁶, koja se ogleda u dokazivanju krivnje, odnosno zahtijeva se skrivljeno ponašanje subjekta? Ukoliko pravo o odgovornosti za države i međunarodne organizacije predviđa ovu prvu, znači li to da imamo golemo sporenje s čl. II Konvencije o genocidu, koja za svakoga navodnoga počinitelja genocida zahtijeva dokaz krivnje? No, što je starije, Konvencija ili Pravila? Historijski, starija je Konvencija, pravila o odgovornosti su recentnija. No, što je u pravu jače? Konvencija ili Pravila? Da bismo odgovorili na posljednju nedoumicu valja znati kakva je pravna priroda drugoga pravnoga akta i, k tome, dokučiti da Pravila, i ona iz 2001., ali i ona iz 2011.³⁷, predstavljaju, u velikoj mjeri, odraz ili kodifikaciju običajnoga međunarodnoga prava u ovoj materiji. Nadalje, ako znamo da Pravila predstavljaju sekundarna, a Konvencija o genocidu primarna pravila, znači li nam to štogod? Zapravo, čak i da prihvatimo stanovište ICJ u predmetu *Bosna i Hercegovina v. Srbija i Crna Gora*, u smislu da se u svakom slučaju za državu (i međunarodnu organizaciju) traži dokaz posebne namjere, na temelju prakse ICTY, a koju je Sud u odnosnom predmetu slijedio³⁸, proistječe

³⁶ Tako, v. *Corfu Channel case, Judgment of April 9th, 1949: I.C. J. Reports 1949, p. 4.*

³⁷ Ova Pravila u pogledu međunarodnih organizacija sadržavaju i norme progresivnoga razvoja međunarodnoga prava.

³⁸ Mada nije bio obavezan, s obzirom na to da u međunarodnome pravu, odnosno međunarodnopravnoj zajednici nema nikakvoga hijerarhijskoga pravosudnoga sistema. Usp. W. A. Schabas (2007) *Whither Genocide? The International Court of Justice Finally Pronounces, Journal of Genocide Research*, vol. 9, br. 2, str. 183; M. Sahadžić (2011) *Razmatranje Presude Međunarodnog suda pravde u Sporu koji se odnosi na primjenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine (Bosna i*

da se takva namjera može dokazati i posredno – ona se zapravo izvodi ili derivira iz činjenica i vidljivih okolnosti, odnosno iz jedinstvenoga ili prepoznatljivoga obrasca sličnoga ponašanja na određenome području, kao i iz postojanja zajedničkoga plana (eng. *common plan*).³⁹ Upravo ovakvo dokazivanje posebne namjere nalikuje u velikoj mjeri *uvjetima pripisivosti* – odnosno obrazovanju odgovornosti za državu i međunarodnu organizaciju na temelju pravila o pripisivanju djela navedenim subjektima.

Međutim, prema Pravilima iz 2001. njegove se odredbe „*ne primjenjuju tamo gdje i u mjeri u kojoj su uvjeti za postojanje međunarodnog protupravnog djela ili sadržaj ili provedba međunarodne odgovornosti države uređeni posebnim pravilima međunarodnog prava*.“⁴⁰ Ovo stoga znači da međunarodno običajno pravo reflektira opće pravno načelo *lex specialis derogat legi generali*.⁴¹ U konkretnom slučaju, Konvencija o genocidu, za potrebe odgovornosti glavnih međunarodnopravnih subjekata, ipak predstavlja *lex specialis* temeljem svoga sadržaja, odnosno posebni mnogostrani međunarodni ugovor, koji i za pojedince, ali i za države, traži dokazivanje *dolus specialis-a*, koji se vjerovatno na strani država očituje kroz *plan ili politiku* izvršenja genocida. Na temelju toga ustvrđujemo da odgovornost međunarodnopravnih subjekata za zločin genocida nije striktna (objektivna) već subjektivna, budući da se za dokazivanje odgovornosti traži, uz čin povrede međunarodne obaveze i pripisivost povrede državi i

---

Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore) – značaj Presude Međunarodnog suda pravde za Bosnu i Hercegovinu, u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: Posljedice Presude Međunarodnog suda pravde: Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica)*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, str. 319-320. Naime, odluka ICJ potvrđuje faktičke i pravne determinante ICTY, određujući, pri tome, da je genocid odista počinjen tokom srebreničkoga masakra u julu 1995, no da oružani sukob u Bosni i Hercegovini, u cjelini, nije bio genocidnoga karaktera (W. A. Schabas (2007) *Genocide and the International Court of Justice: Finally, a Duty to Prevent the Crime of Crimes*, str. 101-122). ICJ je u svojoj presudi 2007. naznačio da ovaj spor ima neuobičajen karakter, jer su mnogi od navoda koji su iznijeti pred ovaj Sud već bili predmet procesa i odluka ICTY, a čiju su dokumentaciju strane u relevantnome sporu dostavile Sudu. Ovaj Sud, imajući u vidu spomenuto, zaključuje da, u načelu, „treba prihvatiti kao veoma uvjerljive relevantne zaključke o činjenicama do kojih je došao Tribunal tokom postupka [...]“ (*Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, *Judgment, I.C.J. Reports 2007*, str. 43, par. 212, 214. i 223).

³⁹ V. odluke sudskih vijeća ICTY u predmetima *Slobodan Milošević*, *Dragan Nikolić*, *Goran Jelisić*.

⁴⁰ Čl. 55. Pravila o odgovornosti država za međunarodna protupravna djela iz 2001.

⁴¹ *Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries* (2008) New York: United Nations, str. 140. No, pri primjeni ovoga načela valjalo bi biti posebno pažljiv.

međunarodnoj organizaciji, i dokazivanje kod genocida subjektivnoga elementa (*mens rea*), a shodno čl. II Konvencije o genocidu.⁴²

U svakom slučaju, držimo da je za svrhe dobrobiti daljnjega razvoja međunarodnoga prava, vrlo bitno, ako ne i neophodno, dati sucima dozvolu, posebno onima na ICJ, „da odluče da li postoji osnova da se primijeni običajno pravo i da se uspostavi presedan.“⁴³

3. Odnos individualne krivične odgovornosti i međunarodne odgovornosti država i međunarodnih organizacija: posredan način dokazivanja odgovornosti potonjih za genocid?

Prethodno izneseno vjerovatno bi mogli osvjetliti još jednom linijom argumentacije. To ćemo učiniti uspostavljanjem korelacije između individualne krivične odgovornosti vođa i odgovornosti država (i međunarodnih organizacija). Polazna osnova za ovakvo promišljanje leži u karakteristici međunarodnih zločina u užem smislu, a to je zapravo njihova dvostruka narav, koja se ogleda u tome da „svi oni prema međunarodnome pravu povlače krivičnu odgovornost pojedinaca njihovih počinitelja“⁴⁴, ali i međunarodnopravnu odgovornost države (ili međunarodne organizacije). Iako postoji misao da, naprimjer, dokazivanje genocidne politike države i/ili međunarodne organizacije putem genocidne namjere vođa i/ili

---

⁴² Na generalnoj ravni, držimo da je najispravnije zaključiti da je međunarodnopravna odgovornost država i međunarodnih organizacija za ozbiljne povrede obaveza koje proizlaze iz peremptornih normi općega međunarodnoga prava – mješovita ili objektivno-subjektivna. Drugim riječima, oblik odgovornosti nije ni čisto objektivne, a niti čisto subjektivne prirode, već sadrži i objektivne i subjektivne (krivnja!) elemente u svome bitku. Da li će otuda oblik odgovornosti države ili međunarodne organizacije u sebi sadržavati više subjektivnih ili objektivnih sastavnica ovisi najprije o izvorima primarnih međunarodnih obaveza, odn. o primarnim pravilima međunarodnopravne odgovornosti. Tako će, npr, oblik odgovornosti kod zločina genocida, slijedom prakse Međunarodnoga suda, biti naklonjeniji potrebi dokazivanja subjektivne odgovornosti, prevashodno zbog obligatornoga prisustva genocidne namjere. V. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007*, p. 43, kao i *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), Judgment, I.C.J. Reports 2015*, p. 3.

⁴³ E. Bećirević (2003) *Međunarodni krivični sud: između ideala i stvarnosti. International Criminal Court: Between Ideals and Reality*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir & Arka press, str. 33. Sudske odluke u međunarodnome pravu, i pored odredbe u čl. 38 (1) Statuta ICJ prema kojoj one predstavljaju supsidijarni izvor prava, vrlo su često dokaz postojanja *opinio juris-a* u smislu dokaza običajnog pravnog pravila ili mogu biti dokaz postojanja nekog međunarodnopravnog načela.

⁴⁴ V. Đ. Degan, B. Pavišić (2005) *Međunarodno kazneno pravo*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 186.

visokopozicioniranih dužnosnika nije ispravan metod utvrđivanja odgovornosti države i/ili međunarodne organizacije⁴⁵, koji se uprošćeno može prikazati kao dokazivanje odgovornosti države i međunarodne organizacije putem ili preko individualne krivične odgovornosti, te premda odgovornost pojedinaca s jedne i odgovornost država i međunarodnih organizacija s druge strane predstavljaju dva zasebna pravna režima sa svojim specifikumima, te unatoč spoznaji da individualna krivična odgovornost „ne utječe na odgovornost države po međunarodnome pravu“⁴⁶, ipak ćemo na razini temeljnih naznaka prikazati i ovaj vid argumentacije. Ovo stoga što i praksa ICJ, bar u međunarodnome sporu *Bosna i Hercegovina v. Srbija i Crna Gora*, pokazuje oslanjanje na pravna rasuđivanja i nalaze međunarodnoga krivičnoga tribunala koji je sudio pojedincima (ICTY/MICT) kao „dokaze visokoga stepena tačnosti primjerene ozbiljnosti optužbe.“⁴⁷

3.1. Krivična odgovornost vođa

U ovome se dijelu rada nećemo baviti osnovnim postulatima na kojima se temelji pravni režim individualne krivične odgovornosti, već ćemo dati osvrt na narav i karakteristike krivične odgovornosti vođa, odnosno visokopozicioniranih, u prvome redu, državnih dužnosnika. Tendencija ukidanja prakse nekažnjavanja (eng. *impunity*) prvenstveno za glavare država (eng. *Head of State*) u međunarodnopravnome poretku karakteristična je za

⁴⁵ Usp. A. B. Loewenstein, S. A. Kostas (2007) Divergent Approaches to Determining Responsibility for Genocide: The Darfur Commission of Inquiry and the ICJ’s Judgment in the Genocide case, *Journal of International Criminal Justice* 5 (4), str. 839-857.

⁴⁶ Čl. 25 (4) Rimskoga statuta. Tako, P. Gaeta (2007) On What Conditions Can a State Be Held Responsible for Genocide?, 18 *European Journal of International Law*, str. 628; European Court on Human Rights (ECtHR), *McCann and Others v. the United Kingdom*, App. No. 18984/91, Judgment, 27 September 1995; ECtHR, *Selmouni v. France*, App. No. 25803/94, Judgment, 28 July 1999. U smislu odgovornosti država za genocid temeljem Konvencije o genocidu usp. A. Seibert-Fohr (2009) State Responsibility for Genocide under the Genocide Convention, u: P. Gaeta (ed.) *The UN Genocide Convention – A Commentary*, Oxford: Oxford University Press, str. 349 *et seq.* Za odnos odgovornosti država i krivične odgovornosti pojedinca, v. šire: A. Bianchi (2009) State Responsibility and Criminal Liability of Individuals, u: A. Cassese (ed.) *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford: Oxford University Press, str. 16 *et seq.* Usp. B. I. Bonafè (2009) *The Relationship Between State and Individual Responsibility for International Crimes*, Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

⁴⁷ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, I.C.J. Reports 2007, str. 43, par. 210, 374.

posljednju deceniju XX. i prvu deceniju XXI. stoljeća.⁴⁸ Tako će ICTY, optuživši S. Miloševića, koji je u vrijeme podizanja prve optužnice⁴⁹ bio aktuelni glavar države, iskazati doslovnu potvrdu univerzalnih Nirnberških načela,⁵⁰ posebno III. načela u kojem smislu pozicija osobu ne oslobađa odgovornosti prema međunarodnome pravu za međunarodni zločin.⁵¹ Pretresno vijeće ICTY odbilo je tako zahtjev S. Miloševića za davanje imuniteta iz razloga što čl. 7. Statuta Tribunala, „koji uskraćuje mogućnost davanja imuniteta šefu države“⁵², „odražava pravilo međunarodnoga običajnoga prava“.⁵³ Potvrdu primjene ovog načela nalazimo i u odluci Pretresnoga vijeća ICTY u predmetu *Tužitelj v. Radovan Karadžić*, u kojoj je ono konstatiralo „da je u međunarodnome pravu utvrđeno da bi bilo kakav sporazum o imunitetu optuženoga koji se tereti za genocid, ratne zločine i/ili zločine protiv čovječnosti pred nekim međunarodnim sudom bio ništavan“.⁵⁴ Zapravo, imunitet (eng. *immunity*)⁵⁵ od odgovornosti za izvršene međunarodne zločine protiv općega međunarodnoga prava ne može se

⁴⁸ O imunitetima i genocidu, šire u P. Gaeta (2009) *Immunities and Genocide*, u: P. Gaeta (ed.) *The UN Genocide Convention – A Commentary*, Oxford: Oxford University Press, str. 310 *et seq.*

⁴⁹ Optužnica za Kosovo podignuta je 1999, dok su optužnice za Republiku Hrvatsku i Republiku Bosnu i Hercegovinu podignute 2001.

⁵⁰ Nirnberška načela predstavljaju međunarodni dokument koji je sastavila Komisija UN za međunarodno pravo na osnovu Rezolucije Generalne skupštine UN, br. 177. iz 1950. s ciljem punoga priznavanja općih međunarodnih pravnih načela koja su sadržana u Nirnberškoj povelji i koja su proizišla sa suđenja pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu. Tako, *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, *Yearbook of the International Law Commission*, 1950, vol. II, par. 97.

⁵¹ *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, 1950, United Nations, 2005, str. 2. Odredbu istoga smisla i cilja nalazimo u pravilu 7. Povelje IMT u Nirnbergu, kao i u čl. 6. Povelje IMT za Daleki Istok u Tokiju. V. i G. Werle (2009) *General Principles of International Criminal Law*, u: A. Cassese (ed.) *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford: Oxford University Press, str. 61.

⁵² S. Softić (2013) *Personalni krivičnopravni imuniteti*, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, br. 11, god. 6, str. 141.

⁵³ ICTY, *Tužitelj v. Slobodan Milošević*, IT-99-37-PT, Pretresno vijeće, Odluka po preliminarnim podnescima, 8. novembar 2001, par. 28. Od značaja je i činjenica što se Pretresno vijeće ICTY pri donošenju ove Odluke u naznačenome pogledu oslanjalo, *inter alia*, i na odluku britanskoga Doma lordova u predmetu *Pinochet* (par. 33).

⁵⁴ ICTY, *Tužitelj v. Radovan Karadžić*, IT-95-5/18-PT, Pretresno vijeće, Odluka po Drugom zahtjevu optuženoga za pregled i objelodanjivanje: Pitanje imuniteta, 17. decembar 2008, par. 25.

⁵⁵ *Imunitet* valja razlikovati od prakse *nekažnjivosti*. Imunitet je i materijalnopravni, ali i procesnopravni institut u međunarodnome pravu, dok je nekažnjivost zapravo puka faktička situacija, tj. opisno stanje. Znakovita je njihova lingvistička sličnost u engleskome jeziku: *immunity – impunity*.

osigurati jednim međunarodnim ugovorom (bio on bipartitni ili multipartitni), s obzirom na to da „javni interes za krivično gonjenje nekog pojedinca optuženoga za takva krivična djela koja osuđuje čitav svijet, nesumnjivo je veliki.“⁵⁶ Žalbena vijeće ICTY je tako smatralo da je svako očekivanje R. Karadžića „da mu se neće suditi pred Međunarodnim sudom utemeljeno na pogrešnome tumačenju mjerodavnoga prava“⁵⁷ imajući u vidu činjenicu da je

„jedna od temeljnih svrha međunarodnih sudova i sudova *ad hoc* da okončaju nekažnjivost [eng. *impunity*] i osiguraju da teška kršenja međunarodnoga humanitarnoga prava budu krivično gonjena i kažnjena.“⁵⁸ Osobe optužene za takve zločine ne mogu legitimno očekivati da bi imale imunitet od krivičnoga gonjenja. Žalbena vijeća smatra da činjenice za koje se navodi da su dale povoda očekivanjima žalitelja u pogledu nekažnjivosti ne predstavljaju izuzetak od ovoga pravila.“⁵⁹

Žalbena vijeća, sljedstveno tome, zaključuje da Sporazumom, koji je navodno R. Karadžić sklopio s R. Holbrookeom 18–19. jula 1996., kojim je određeno da se, „u zamjenu za njegovo potpuno povlačenje iz javnoga života, protiv njega neće voditi krivični postupak na Međunarodnome sudu“,⁶⁰ „ne bi bila ograničena nadležnost Međunarodnoga suda“ niti bi sporazum takvoga karaktera i sadržine „bio obavezujući za Međunarodni sud“. ⁶¹ Čini se, slijedom navedenoga, da svaki međunarodni ugovor o imunitetu ne može biti pravno stariji ili pravno snažniji od, naprimjer, člana IV Konvencije o genocidu, u kojem se stipulira da će osobe koje su počinile genocid biti sankcionirane, bilo da su državni rukovodioci, javni službenici ili fizičke osobe. Ne može imati prednost i zbog pravne prirode normi ove Konvencije, bez izuzetaka u općem međunarodnome pravu.⁶²

⁵⁶ ICTY, *Tužitelj v. Radovan Karadžić*, IT-95-5/18-AR73.4, Žalbena vijeća, Odluka po Karadžićevoj žalbi na Odluku Pretresnoga vijeća u vezi s navodnim Sporazumom s Holbrookeom, 12. oktobar 2009, par. 49.

⁵⁷ *Ibid*, par. 50.

⁵⁸ Usp. Rezoluciju Vijeća sigurnosti UN, br. 827 (1993) od 25. maja 1993.

⁵⁹ ICTY, *Tužitelj v. Radovan Karadžić*, IT-95-5/18-AR73.4, Žalbena vijeća, Odluka po Karadžićevoj žalbi na Odluku Pretresnoga vijeća u vezi s navodnim Sporazumom s Holbrookeom, 12. oktobar 2009, par. 52.

⁶⁰ *Ibid*, par. 2. Usp. R. Holbrooke (1998) *Završiti rat*, Sarajevo: Šahinpašić.

⁶¹ ICTY, *Tužitelj v. Radovan Karadžić*, IT-95-5/18-AR73.4, par. 54.

⁶² Usp. s čl. 2. Konvencije o nezastarjevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti od 26. novembra 1968. (Rezolucija Generalne skupštine UN, br. 2391 (XXIII); *United Nations Treaty Series*, vol. 754, p. 73); Europskom konvencijom o nezastarjevanju zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina iz 1974. (*European Treaty Series*, No. 82); čl. 7 (2) Statuta ICTY, čl. 6 (2) Statuta ICTR „nijedna optužena osoba, bilo da se radi o šefu države ili vlade

Da i stalni Međunarodni krivični sud u Den Haagu poštiva univerzalna Nirnberska načela potvrđuje i izdavanje uhiđenoga naloga prema bivšem sudanskom predsjedniku Omaru Hasanu al-Baširu, temeljem ranije podignute optužnice zbog zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina u regionu Darfur (Sudan).⁶³ Tako je 4. marta 2009. bivši sudanski predsjednik postao prvi aktuelni predsjednik neke države za kojega je Tužiteljstvo (stalnog) Međunarodnog krivičnog suda (ICC) zatražilo, a Pretpresno vijeće izdalo uhiđbeni nalog za neke od međunarodnih zločina protiv općega međunarodnoga prava.⁶⁴

Ovo je izuzetno veliki moment u historiji razvoja, ne samo nauke međunarodnoga prava, nego i svijesti o poimanju jednoga pravnoga instituta – *imuniteta*, znajući da je kroz jedno veliko razdoblje u međunarodnome pravu bilo uvriježeno stanovište da šefovi država i visoki državni dužnosnici imaju imunitet od krivičnoga gonjenja, odnosno da imaju imunitet sve dok obavljaju svoje državničke poslove. Međutim, valja razlikovati propise u odnosu na nacionalne i u vezi s međunarodnim sudištima. Personalni krivičnopravni imuniteti sadašnjih i bivših državnih zvaničnika štite ih samo u pogledu pokretanja i vođenja krivičnih postupaka pred nacionalnim sudovima stranih država⁶⁵, dok ovi imuniteti, naprotiv, ne predstavljaju nikakvu smetnju „da

---

ili o odgovornom državnom dužnosniku, ne može biti oslobođena krivične odgovornosti niti joj se može ublažiti kazna na osnovu njezinoga službenoga položaja“; jednako tako v. čl. 27. Rimskoga statuta u smislu da se Statut primjenjuje jednako na sve osobe bez pravljenja razlike po pitanju da li su oni nositelji javne funkcije ili ne. Prema tome, javna funkcija ne predstavlja osnov ni za blaže kažnjavanje, ni za izuzeće od krivične odgovornosti.

⁶³ „Smatrajući da postoje razumne osnove da se vjeruje da je Omar Al Bashir *de jure* i *de facto* predsjednik države Sudana i vrhovni komandant sudanskih oružanih snaga od marta 2003. do 14. jula 2008. [...]“, ICC, Situation in Darfur, Sudan, *In the Case of The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir* („Omar Al Bashir“), ICC-02/05-01/09, Pre-Trial Chamber I, [First] Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir, 4. mart 2009, str. 6-7. Usp. sa Second Warrant of Arrest (Drugim uhiđenim nalogom) u ovom predmetu od 12. jula 2010.

⁶⁴ Usp. J. Hagan, W. Rymond-Richmond (2009) *Darfur and the Crime of Genocide*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁶⁵ Usp. s *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Reports 2002*, p. 3. Naime, ovaj međunarodni spor odnosio se na pitanje imuniteta ministra vanjskih poslova Demokratske Republike Kongo za međunarodne zločine. ICJ je zauzeo stav da aktuelni šef države, šef vlade i ministar vanjskih poslova uživaju personalni (lični) imunitet „od jurisdikcije u drugim državama“, dok takve osobe „ne uživaju krivični imunitet po međunarodnome pravu u svojim vlastitim državama“, kao i da „mogu biti subjektom krivičnih postupaka pred određenim međunarodnim krivičnim sudovima koji imaju jurisdikciju“, posebno pred ICTY, ICTR i ICC. (*Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Reports 2002*, p. 3, na str. 21. i 25, par. 51. i 61; Također, v. V. Crnić-Grotić (2005) *Impunity and Universal Jurisdiction in Present International Law*, u: V. Crnić-Grotić, M. Matulović (ur.)

Međunarodni krivični sud i međunarodni krivični tribunali protiv njih, u svakom trenutku, pokrenu i vode krivični postupak za međunarodna krivična djela *stricto sensu*.⁶⁶ Međutim, premda valja praviti distinkciju između imuniteta pojedinca s jedne i imuniteta države i/ili međunarodne organizacije s druge strane⁶⁷, ipak su ovo instituti koji se uzajamno prožimaju, naslanjaju i nadovezuju jedan na drugi, odnosno ne mora značiti da se međusobno ekskludiraju.⁶⁸ U tom smislu, a za svrhe našega rada, državni dužnosnici predstavljaju samo

„puk[e] instrument[e] države i njihovo službeno djelovanje može se jedino pripisati državi. Njima se ne mogu izreći sankcije ili kazne zbog postupaka koji nisu privatni nego su poduzeti u ime države. Drugim riječima, državni dužnosnici ne mogu snositi posljedice protupravnih postupaka koja se ne mogu pripisati njima osobno nego državi u čije ime djeluju: oni uživaju takozvani „funkcionalni imunitet“. To je već uvriježeno pravilo međunarodnoga običajnoga prava koje potječe iz osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća i mnogo je puta ponovljeno. Relativno nedavno, u predmetu *Rainbow Warrior*, Francuska je zauzela stajalište koje se temelji na tom pravilu. Pravilo je također vrlo jasno izložio Vrhovni sud Izraela u predmetu *Eichmann*.“⁶⁹

International Law and the Use of Force at the Turn of Centuries: Essays in Honour of V. D. Degan, Rijeka: University of Rijeka, str. 299-320.

⁶⁶ S. Softić (2013) *Personalni krivičnopravni imuniteti*, str. 149.

⁶⁷ Za šire u: A. Škrbić (2018) *Imunitet države od suđenja i izvršenja*, Sarajevo: University Press.

⁶⁸ Kako je Međunarodni sud u predmetu *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)*, *Judgment, I.C.J. Reports 2002*, p. 3, odredio da bivši ministar vanjskih poslova države može biti krivično procesuiran pred sudom neke druge države jedino u odnosu na djela koja je počinio u svome privatnome svojstvu, otuda se otvorila zanimljiva rasprava u smislu da li to onda znači da se međunarodni zločini, počinjeni od osoba koje imaju status državnih dužnosnika, imaju tretirati kao djela učinjena u njihovome privatnome svojstvu. U pravnoj literaturi postoji gledište da odgovor na ovo pitanje ima biti negativan, jer tretirati ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, koji su počinjeni od državnih dužnosnika, kao djela počinjena u njihovome privatnome svojstvu, značilo bi da se takva djela ne mogu pripisati državi na međunarodnome nivou. Posljedično tome, država ne bi mogla biti odgovorna za takva djela po međunarodnome pravu. Za opširnije, v. M. Spinedi (2002) *State Responsibility v. Individual Responsibility for International Crimes: Tertium Non Datur?*, *European Journal of International Law*, vol. 13, br. 4, str. 895-899.

⁶⁹ ICTY, *Prosecutor v. Tihomir Blaškić*, IT-95-14-AR108bis, Appeals Chamber, Judgment on the Request of The Republic of Croatia for Review of the Decision of Trial Chamber II of 18 July 1997, 29 October 1997, par. 38. Razumijemo, dakako, da se ovo pravilo, glede pojedinaca, ne može odnositi na činjenje međunarodnih zločina.

3.2. Udruženi zločinački poduhvat: refleksija postojanja plana i/ili politike države?⁷⁰

Drugi, već sada ga možemo ispravno nazvati institut međunarodnoga krivičnoga prava, u utvrđivanju polazišta da se država (ali i međunarodna organizacija) može pojaviti kao izravni počinitelj zločina genocida, odnosno da je genocid njima pripisiv, predstavlja, pored krivične odgovornosti vođa, koja se može očitovati ili kroz naredbodavnu ili kroz komandnu odgovornost⁷¹, i koncept ili doktrina udruženoga zločinačkoga poduhvata (eng. *joint criminal enterprise* – JCE), s kojom se također obuhvataju vođe, odnosno visokopozicionirani dužnosnici neke države⁷², i čiji manifestacijski oblici mogu predstavljati odraz postojanja plana i/ili politike, odnosno širokoga i sistematskoga djelovanja države u činjenju zločina genocida. Iako se radi o obliku krivične odgovornosti pojedinca, koji se kao takav formalno nije koristio u postupcima pred ICJ za dokazivanje odgovornosti država, otuda se javlja dilema je li takav institut, u sadašnjem svom obličju i značenju, aplikabilan na drugi pravni režim odgovornosti. Možda je najuputnije i najrazboritije odrediti da udruženi zločinački poduhvat, u pravnodogmatskome smislu, vjerovatno može značiti mogućnost posrednoga, dodatnoga ili supsidijarnoga načina utvrđivanja odgovornosti države, u smislu

⁷⁰ Plan i/ili politika države za genocid može se shvatiti dvojako. Prvo da se radi o manifestaciji genocidne namjere (to smo značenje uzeli u radu). Drugo da je riječ o kontekstualnome elementu zločina genocida koji se traži uz *actus reus* i *mens rea* genocida. Za temeljitiju analizu kontekstualnih elemenata, v. N. Koursami (2018) *The 'Contextual Elements' of the Crime of Genocide* (International Criminal Justice Series, Vol. 17), The Hague: Asser Press. Za obradu kontekstualnih elemenata u Rimskom statutu ICC v. str. 117 *et seq.*; Kritike ovim odrednicama v. na str. 155 *et seq.*

⁷¹ V. IV i X Hašku konvenciju iz 1907; čl. 86 (2) I Dodatnog protokola iz 1977. (kodificirao doktrinu komandne odgovornosti) na četiri Ženevske konvencije o zaštiti osoba žrtava rata iz 1949; čl. 28. (odgovornost komandanata i ostalih vojnih zapovjednika) Rimskoga statuta ICC; ICTY, *Tužitelj v. Tihomir Blaškić*, IT-95-14-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 29. juli 2004, str. 23-36; ICTY, *Tužitelj v. Momčilo Perišić*, IT-04-81-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 28. februara 2013, str. 33-49; ICTY, *Tužitelj v. Momčilo Perišić*, IT-04-81-T, Pretresno vijeće, Presuda, 6. septembar 2011, str. 38-46, 510-547.

⁷² U teoriji, ali ni u praksi, ne vidimo zapreku da se ovaj koncept ne proširi i na visokopozicionirane dužnosnike neke međunarodne organizacije. Opće je pravilo da međunarodne organizacije „ne raspolazu vlastitim krivičnim zakonodavstvom po kojem bi (poput države) procesuirale neku osobu, pa ni međunarodnoga službenika. Stoga, u praksi, snage osiguranja međunarodne organizacije, ili policijski organi države primateljice [...] moraju izvesti počinitelja krivičnoga djela pred organe države primateljice. U tom smislu i neki ugovori o sjedištu međunarodnih organizacija i izrekome navode da sjedište međunarodne organizacije ne smije služiti kao utočište osobama koje progone vlasti države sjedišta odnosno međunarodne organizacije (npr. odjeljak 9.b) Sporazuma iz Lake Successa 1947. između UN i Sjedinjenih Američkih Država, o sjedištu Organizacije).“ (D. Lapaš (2008) *op. cit.*, str. 105).

da može predstavljati svojevrsni osnov pripisivosti međunarodnoga zločina državi.

Hipotetički bi primjer ovoga bio da se u postupku pred ICJ koriste nalazi međunarodnih ili mješovitih (hibridnih ili internacionaliziranih) sudova i tribunala o pravomoćnome dokazanome učešću u JCE visokih dužnosnika one države koja je tužena pred ICJ. Ovo slično primjeru iz prakse kada se ICJ u presudi iz 2007. pozivao na nalaze ICTY u pogledu utvrđenoga *actus reus*-a i *mens rea*-e zločina genocida na široj teritoriji BiH (*actus reus*), odnosno na području Srebrenice (*actus reus* i *mens rea*). Dokazani JCE mogao bi se tumačiti i na način da predstavlja svojevrsno polazište za dokazivanje međunarodnopravne odgovornosti glavnih subjekata međunarodnoga prava. Primjenu doktrine JCE, kao oblika individualne krivične odgovornosti, nalazimo u jurisprudenciji ICTY, u predmetu *Tužitelj v. Duško Tadić* u odluci Žalbenoga vijeća iz 1999⁷³, a zatim su je počeli koristiti neki drugi međunarodni krivični sudovi i tribunali.

Zločin genocida uobičajeno se čini nad velikom skupinom žrtava i vrlo često su takve radnje raširene na veća geografska područja.⁷⁴ Osnovna odlika odnosnoga zločina, što ga odvaja od „običnih“ krivičnih djela, jeste da je iza njegova činjenja obično prisutan *kolektivni plan ili politika*, koju

⁷³ Međutim, ICTY već u predmetu *Tužitelj v. Zejnil Delalić et al*, po prvi puta koristi tzv. doktrinu zajedničkoga cilja (eng. „*common-purpose*“ doctrine) (ICTY, *Tužitelj v. Zejnil Delalić et al*, IT-96-21-T, Pretresno vijeće, Presuda, 16. novembar 1998, par. 322); jednako tako, v. ICTY, *Tužitelj v. Zejnil Delalić et al*, IT-96-21-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 20. februar 2001, par. 345 *et seq*; ICTY, *Tužitelj v. Anto Furundžija*, IT-95-17-T, Pretresno vijeće, Presuda, 10. decembar 1998, par. 216; Temeljito obrazloženje ove doktrine svakako pronaći u ICTY, *Tužitelj v. Duško Tadić*, IT-94-1-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 15. juli 1999, par. 172 *et seq*. No, u ovome predmetu, Žalbeno vijeće umjesto termina udruženi zločinački poduhvat koristilo je izraz *common purpose*. Iako ovaj oblik individualne krivične odgovornosti nije *explicite* predviđen u Statutu ICTY, suci su uvođenje ove doktrine obrazlagali time da je pojam kolektivnoga kriminaliteta čvrsto utemeljen u običajnome međunarodnome pravu, te da se stoga može ustvrditi da se Statut ICTY *implicite* referira na nju (G. Bigi (2010) *Joint Criminal Enterprise in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the Prosecution of Senior Political and Military Leaders: The Krajišnik Case*, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 14, str. 56). Nakon pravosnažne presude u predmetu *Tužitelj v. Duško Tadić*, ICTY je uvelike počeo upotrebljavati ovu doktrinu u svojim kasnijim predmetima, te se u svome djelovanju vrlo često oslanjao na svoju vlastitu jurisprudenciju u pogledu udruženoga zločinačkoga poduhvata. Radi se o, *exempli causa*, predmetima ICTY protiv Radoslava Brđanina, Milomira Stakića, Miroslava Kvočke *et al*. Jednako tako, v. odluku u predmetu pred drugim *ad hoc* međunarodnim krivičnim tribunalom: ICTR, *Tužitelj v. Édouard Karemera et al*, ICTR-98-44-AR72.5, ICTR-98-44-AR72.6, Žalbeno vijeće, Odluka po žalbama na nadležnost: udruženi zločinački poduhvat, 12. april 2006.

⁷⁴ G. Bigi (2010) *op. cit.*, str. 53. Usp. E. Omerović (2020) *Zahtjev za znatno uništenje značajnoga dijela skupine: relevantnost kvantitativno-kvalitativnog kriterija*, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, vol. 13, br. 26, str. 13-40.

implementiraju pojedinci djelujući na različitim razinama i u različitome svojstvu, svako od njih dajući različit doprinos u postizanju konačnoga cilja.⁷⁵ Osoba koja izravno izvršava neki od relevantnih zločina često se tretira „kao obični počinitelj u širem kriminalnom poduhvatu kojeg planiraju i organiziraju viši politički ili vojni lideri“, tako da pod ovim uvjetima „isključivanje ili potcjenjivanje njihove krivične odgovornosti zanemarilo bi njihovu krucijalnu ulogu u činjenju zločina“.⁷⁶ Afirmiranjem ovoga oblika odgovornosti pojedinca, ICTY je tako kaznio najgore oblike ponašanja i omogućio pozivanje na odgovornost visokih državnih dužnosnika. U konačnici valja zaključiti da je suština ove doktrine u postulatu: smatrati krivično odgovornim za učinioca samo osobu koja fizički izvršava međunarodni zločin značilo bi zanemariti ulogu svih onih koji su mu na neki način omogućili da fizički izvrši taj čin. Istovremeno, smatrati ove druge odgovornim samo za pomagače i podstrekače, moglo bi značiti potcjenjivanje stepena njihove krivične odgovornosti.⁷⁷

3.3. Kontekstualni element kao dokaz postojanja plana i/ili politike države

U ovome kontekstu, u pravnoj doktrini postoji gledište koje polazi od kritike individualističkog pristupa genocidnoj namjeri.⁷⁸ Autori u pravnoj i sociološkoj teoriji zastupaju ili ciljno-orijentirani (dominantni, *mainstream* pravni pristup) i na znanju orijentirani pristup (učenje u kojem pojedinac ima znanje o genocidnoj namjeri koju posjeduju glavari država i drugi najviši dužnosnici, a koja potonja se ogleda u planu i/ili politici države – alternativni pristup u dokazivanju genocidne namjere za svrhe odgovornosti pojedinaca za

---

⁷⁵ *Ibid* (kurziv autora). Usp. V. Haan (2005) The Development of the Concept of Joint Criminal Enterprise at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *International Criminal Law Review* 5, str. 167-201; M. N. Simović, M. Blagojević, V. M. Simović (2013) *Međunarodno krivično pravo*, 2. izd., Istočno Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, str. 183-189.

⁷⁶ G. Bigi (2010) *op. cit.*, str. 53.

⁷⁷ No, ima i ozbiljnih kritika ove doktrine. V. naprimjer, M. E. Badar (2006) “Just Convict Everyone!” – Joint Perpetration: From *Tadić* to *Stakić* and Back Again, *International Criminal Law Review* 6, str. 293-302. ICTY je u *Tužitelj v. Momčilo Krajišnik*, predmetu koji se odnosio na visokoga dužnosnika (eng. *senior official*), učinio određene preinake, odnosno podešavanja u definiranju i razumijevanju doktrine udruženoga zločinačkoga poduhvata (ICTY, *Tužitelj v. Momčilo Krajišnik*, IT-00-39-T, Pretresno vijeće, Presuda, 27. septembra 2006, str. 306-312). Usp. ICTY, *Tužitelj v. Momčilo Krajišnik*, IT-00-39-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 17. mart 2009, str. 58-107.

⁷⁸ S. Kim (2016) *A Collective Theory of Genocidal Intent* (International Criminal Justice Series, Vol. 7), The Hague: Asser Press, str. 13 *et seq.*

genocid).⁷⁹ S. Kim, naprimjer, pruža vrlo detaljnu znanstvenu obradu diskusije ponovnog razmišljanja (*rethinking*) o orijentiranom pristupu. U literaturi se pominje i raspravlja koncept kontekstualnog elementa⁸⁰, te se postavljaju vrlo znakovita pitanja u smislu da li je kontekstualni element, koji je predstavljen u planu i politici države za izvršenje zločina genocida, zapravo (novi) kvazielement genocida kojeg valja dokazati, i nije li G. Jelisić na ICTY oslobođen optužbi za genocid upravo jer su nedostajali dokazi o potonjem?⁸¹ Da li otuda postoji kolektivna genocidna namjera, i ima li bez nje genocidne namjere kod pojedinaca?⁸² Da li, slijedom svega navedenog, postoji analogija između genocida i udruženog zločinačkog poduhvata?⁸³ I da li se genocid jedino može vršiti putem takvog oblika individualne krivične odgovornosti – ako je tako, ne čini li ga takva koncepcija zločinom vođa, poput zločina agresije?

Do sada, genocidni plan i/ili politika, kao fakt, nije bio konstitutivna sastavnica zločina genocida. Naprimjer, u presudi ICTY u predmetu *Tužitelj v. Goran Jelisić*, stoji: „[...] da zločin [genocida] može biti počinjen od strane pojedinca, u osobnom svojstvu, bez ikakvoga uključivanja države.“⁸⁴ No, W. Schabas istovremeno tvrdi „da su svi sudski postupci [pred ICTY] uključivali optužene koji su djelovali u ime države i u skladu s državnom politikom, ili one koji su djelovali u ime organizacije slične državi, u pokušajima da preuzmu nadzor nad područjem i uspostave političku vlast, kao što je Republika Srpska.“⁸⁵ Na sličnome fonu bio je i Međunarodni sud u predmetu *Bosna i Hercegovina v. Srbija i Crna Gora*. Naime, iz jezičkih formulacija Suda u Presudi u ovome sporu dade se zaključiti da Sud, na implicitan način, nalazi da se specifična namjera države za izvršenje zločina genocida može pronaći u zajedničkome planu, odnosno da zajednički plan može predstavljati dokaz genocidne namjere neke države.⁸⁶ N. Jørgensen, poput S. Kim, također

⁷⁹ Za više o ovim učenjima i njihovim zagovornicima, v. E. Omerović (2012) Suvremene doktrinarne postavke i koncept Međunarodnog krivičnog suda o specifičnoj namjeri kod zločina genocida, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, vol. 5, br. 10, str. 173-199.

⁸⁰ Valjalo bi istaknuti da u međunarodnom pravu nema kolektivne pravne odgovornosti, u smislu takve odgovornosti nekog naroda, nacije, ili drugog kolektiviteta. Stoga ovaj koncept možemo tumačiti u svjetlu odgovornosti država za međunarodna protupravna djela, odnosno međunarodnopravne odgovornosti država i međunarodnih organizacija.

⁸¹ S. Kim (2016) *A Collective Theory of Genocidal Intent* (International Criminal Justice Series, Vol. 7), The Hague: Asser Press, str. 97 *et seq.*, posebno str. 105 *et seq.*

⁸² *Ibid.*, str. 171 *et seq.*

⁸³ Za šire v. *Ibid.*, str. 193 *et seq.*

⁸⁴ ICTY, *Tužitelj v. Goran Jelisić*, IT-95-10, Pretresno vijeće, Presuda, 14. decembar 1999, par. 100.

⁸⁵ W. A. Schabas (2008) State Policy as an Element of International Crimes, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 98, br. 3, str. 954. Kurzivi autora.

⁸⁶ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, I.C.J. Reports

drži da je ovdje riječ o kontekstualnome elementu. Prepušteno je ICC da na *case-by-case* osnovi odluči da li treba postojati znanje o okolnostima ili kontekstu, vjerovatno kao dodatak zahtjevu specifične genocidne namjere.⁸⁷

Prethodno pomenuti oblik znanja do sada je bio isključivo pravno „rezerviran“ za zločine protiv čovječnosti. Definicija genocida ne sadrži, dakle, formalni zahtjev da radnje izvršenja budu izvršene kao dio raširenoga ili sistematskoga napada, ili kao dio općeg ili organiziranoga plana da se uništi grupa.⁸⁸ Međutim, čini se da je ovakvo što prije uspostavljanja ICC bila samo implicitna karakteristika zločina genocida. Sada, prema Elementima zločina ICC, usvojenim od strane Skupštine država stranaka 2002, zahtijeva se da se genocid čini u kontekstu jasnoga obrasca sličnoga djelovanja uperenoga protiv odnosne grupe ili djelovanja koje bi samo moglo prouzročiti takvo uništenje. Slijedom napisanoga, iznosimo tvrdnju da pred ICC vjerovatno neće postojati „usamljeni“ počinitelj genocida u državi u kojoj ne postoji genocidni plan ili politika, odnosno da se genocid *stricto sensu* neće shvatati kao pojedinačni, usamljeni zločin. Elementi zločina ICC izbjegavaju upotrebu riječi plan ili politika već, umjesto ovakvih terminoloških naznaka, zahtijevaju „jasan (vidljiv) obrazac sličnoga djelovanja“⁸⁹. Valja ustvrditi da je svaka različitost između ovih izraza izrazito semantičke naravi.⁹⁰

U Izvještaju Međunarodne (UN) istražne komisije o kršenjima međunarodnoga humanitarnoga prava i ljudskih prava u Darfuru (Sudan)⁹¹ stoji da Komisija zaključuje da vlada Sudana nije vršila politiku genocida⁹², odnosno da, glede centralne vlade Sudana, nedostaje krucijalni element: genocidna namjera. Međutim, u par. 641. „Komisija priznaje da u nekim slučajevima, pojedinci, uključujući vladine dužnosnike, mogu počinuti djela s

---

2007, str. 43, par. 376. Također, ovaj Sud u par. 373. drži da „postojanje *dolus specialis* [...] mora se utvrditi na uvjerljiv način ukazivanjem na određene okolnosti, *osim ako se može uvjerljivo dokazati postojanje općega plana u tom cilju* [...]“ (Kurziv autora).

⁸⁷ N. H. B. Jørgensen (2001) *The Definition of Genocide: Joining the Dots in the Light of Recent Practice*, *International Criminal Law Review* 1, str. 296.

⁸⁸ W. A. Schabas (2001) *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 94-95.

⁸⁹ J. R. V. D. Jones, S. Powles (2006) *Međunarodna krivična praksa: Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, Međunarodni krivični tribunal za Ruandu, Međunarodni krivični sud, Specijalni sud za Sijera Leone, Specijalno vijeće Istočnoga Timora za teška krivična djela, Gonjenje za ratne zločine na Kosovu*, Beograd: Fond za humanitarno pravo, str. 290.

⁹⁰ W. A. Schabas (2008) *State Policy as an Element of International Crimes*, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 98, br. 3, str. 967.

⁹¹ Komisija, čiji je predsjednik bio A. Cassese, osnovana je Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, br. 1564 od 18. septembra 2004. na zahtjev Generalnoga sekretara Ujedinjenih nacija K. Annana. Izvještaj podnijen 25. januara 2005.

⁹² Izvještaj, UN Doc. S/2005/60, par. 518, 640.

genocidnom namjerom. Da li je ovakav slučaj u Darfuru⁹³, to predstavlja odrednicu koju jedino nadležni sud može utvrditi na *case-by-case* osnovi.⁹⁴ Nalaz Komisije da su pojedinci u Sudanu mogli imati namjeru počinjenja genocida i da se ove činjenice moraju dalje istražiti često se u literaturi previde.⁹⁵ Naime, ovakav metodološki pristup Komisije vezano za utvrđivanje odgovornosti države Sudana za činjenje genocida u samoj toj državi predmet je određenih kontroverzi, kao i kritika nekih pravnih pisaca.⁹⁶ Prije svega, Komisiji se zamjera zašto se pri dokazivanju, tj. utvrđivanju odgovornosti države, bavila isključivo ispitivanjem *politike* genocida⁹⁷, odnosno *specifične namjere* samo na strani organa centralne Vlade Sudana u Khartoumu.⁹⁸ Čini se da su različiti pristupi u utvrđivanju subjektivnoga elementa genocida uzrok različite poimanju nekusa individualnih (direktnih) izvršitelja i države – „Komisija je smatrala da su bitne jedino radnje organa centralne Vlade“⁹⁹, dok je Međunarodni sud u predmetu *Bosna i Hercegovina v. Srbija i Crna Gora* prihvatio širu koncepciju, obuhvatajući, shodno pravilima o pripisivosti, sve organe, agente i skupine pojedinaca pri dokazivanju zločina genocida na strani države i, prema tome, utvrđivanju njezine odgovornosti.¹⁰⁰ Slijedom navedenoga, čini se da je Komisija imala vrlo znakovito stajalište, jer je smatrala da nema odgovornosti države za zločin genocida bez genocidne politike na njezinoj strani, i to samo na strani središnjih organa vlasti, a da dokaz genocidne namjere pojedinaca, i to vladinih dužnosnika, uopće ne korelira s odgovornošću države, odnosno da takvo što ne predstavlja osnov za pripisivanje državi odgovornosti za genocid.¹⁰¹

⁹³ Za poblize o sukobu u Sudanu, v. C. L. Sriram, O. Martin-Ortega, J. Herman (2010) *War, Conflict and Human Rights. Theory and Practice*, London/New York: Routledge, str. 119-136.

⁹⁴ Izvještaj, UN Doc. S/2005/60, str. 161. Usp. s par. 520. Izvještaja.

⁹⁵ J. L. Washburn, W. Punyasena (2005) *The Commission of Inquiry on Darfur: A United Nations Success Story*, br. 10, 20. juli 2005, str. 3.

⁹⁶ Usp. A. B. Loewenstein, S. A. Kostas (2007), *op. cit.*, str. 839-857.

⁹⁷ Izvještaj, UN Doc. S/2005/60, par. 519.

⁹⁸ Dilema je zašto Komisija nije uzela u obzir i ostale organe države Sudana.

⁹⁹ Š. Haračić (2011) Presuda Međunarodnog suda pravde – precedent budućim sporovima o odgovornosti države za genocid?, u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: posljedice presude Međunarodnog suda pravde: zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica)*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, str. 357, ft. 84.

¹⁰⁰ No, kako zaključuje Š. Haračić, Međunarodni sud je u ovome međunarodnome sporu smatrao da se u određenim situacijama specifična namjera ima zahtijevati na strani države, ali da se u ostalim situacijama genocidna namjera samo preslikava, odnosno dijeli s pojedincima kao izravnim izvršiteljima ovog zločina, što predstavlja nedosljednost određenja Suda u pogledu ovog pitanja. Tako: Š. Haračić (2011) *op. cit.*, str. 358-359.

¹⁰¹ Prema par. 520. Izvještaja Komisije (UN Doc. S/2005/60).

Drukčiju predodžbu u odnosu na metodologiju rada Komisije daje Nalog Pretpretresnoga vijeća I ICC za uhićenje Omara Al Bashira, bivšega predsjednika Sudana, za, *inter alia*, zločin genocida.¹⁰² Naime, 12. jula 2010. ICC na traženje Tužiteljstva ICC izdaje drugi po redu Nalog za uhićenje u kojem „sudsko vijeće drži da je zadovoljeno u smislu da postoje razumne osnove da se vjeruje da je O. Al Bashir krivično odgovoran [...] kao posredni počinitelj ili kao posredni supočinitelj, za optužbe genocida [za prve tri radnje izvršenja] koje su počinjene od vladinih snaga Sudana kao dio *kampanje sudanske vlade* protiv pobune [...]“¹⁰³ Ovo je prva osoba u vezi s Darfutom koja je osumnjičena po tri tačke za zločin genocida.¹⁰⁴ Zanimljivo je da se u drugome Nalogu za uhićenje od 12. jula 2010. upotrebljava pojam *common plan* (bos. zajednički plan) u smislu da je imao punu kontrolu svih grana aparature Republike Sudana, uključujući sudanske oružane snage, kako bi osigurao implementaciju *zajedničkoga plana*.¹⁰⁵ Povrh svega, čini se da nije baš sigurno, a prema pravnim aktima ICC, za koji se to međunarodni zločin iz nadležnosti Suda vezuje sintagma *common plan*. No, slijedom svega iznesenoga, smatramo da postoji uporište za tvrdnju da se zajednički plan može odnositi upravo na zločin genocida, s obzirom na to da je vrlo teško zamisliti, imajući u vidu samu bit, narav i karakteristike ovoga zločina, kao i dosadašnju praksu njegova izvršenja, da ne postoji ideologija, plan, strategija, odnosno politika izvršenja genocida.¹⁰⁶

* * *

U predmetu *Bosna i Hercegovina v. Srbije i Crne Gore* za zločin genocida zastupnici drugonavedene smatrali su da je za utvrđivanje odgovornosti države za zločin genocida po međunarodnome pravu nužno utvrditi, u skladu s pravilima krivičnoga prava, individualne odgovornosti pojedinaca kao počinitelja odnosnoga zločina, koje bi se kao takve uključile u odgovornost države za isto djelo. Dakle, smatrali su da je individualna krivična

¹⁰² Usporedbe radi, v. kasnije odluke Pretpretresnoga vijeća ICC u ovome predmetu (ICC, *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad al Bashir*, ICC-02/05-01/09).

¹⁰³ ICC, Situacija u Darfuru, Sudan, *Tužitelj v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir* („*Omar Al Bashir*“), Pretpretresno vijeće I, ICC-02/05-01/09, 12. juli 2010, str. 4. V. također str. 7 i 8. Kurziv autora.

¹⁰⁴ Tako, C. Kreß (2015) *The ICC's First Encounter with the Crime of Genocide: The Case against Al Bashir*, u: C. Stahn (ed) *The Law and Practice of the International Criminal Court*, Oxford: Oxford University Press, str. 669-704.

¹⁰⁵ ICC, Situacija u Darfuru, Sudan, *Tužitelj v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir* („*Omar Al Bashir*“), Pretpretresno vijeće I, ICC-02/05-01/09, 12. juli 2010, str. 4. V. također str. 8. Kurziv autora.

¹⁰⁶ Usp. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, I.C.J. Reports 2007, p. 43, par. 376.

odgovornost otuda *sine qua non* odgovornosti države za isti čin.¹⁰⁷ Međutim, Sud polazi da „različitost postupaka i ovlaštenja koja ima ovaj Sud, u odnosu na sudove i tribunale koji sude pojedincima za izvršena krivična djela, sami po sebi ne predstavljaju pravnu zapreku da Sud samostalno utvrdi kako je genocid [...] izvršen.“¹⁰⁸ Sud nadalje ukazuje da bi drukčije tumačenje značilo da Konvencija ne sadrži pravne lijekove, posebno u slučajevima koje je moguće zamisliti: „kao slučaj gdje su vođe određene države navodno izvršile genocid na toj teritoriji, ali im nije suđeno, jer su, naprimjer, i dalje na vlasti i kontroliraju policiju, tužilaštva i sudove, a ne postoji ni međunarodni krivični tribunal nadležan za navodno izvršena djela, ili ako naprimjer odgovorna država priznaje kršenje. Imajući to u vidu, Sud zaključuje da, prema Konvenciji, može postojati odgovornost države za genocid i saučesništvo u genocidu, a da za taj ili sličan zločin nije osuđen niti jedan pojedinac.“¹⁰⁹ Međutim, čini se da sama Presuda u ovome predmetu kazuje „da se o dualitetu odgovornosti država i krivične odgovornosti pojedinaca počinitelja genocida mora razmatrati u njihovoj korelaciji“, drugim riječima, nemoguće je striktno odijeliti propise „o krivičnoj odgovornosti pojedinca od onih o odgovornosti države u dvije zasebne cjeline“, jer se najčešće radi „o istim pravnim pravilima koja definiraju te zločine, a posljedice njihova počinjenja su za njihove žrtve iste.“¹¹⁰ Dakle, „odgovornost države i krivična odgovornost pojedinaca ne može [se] mehanički razdvajati, i to posebno ne kada je u pitanju genocid“¹¹¹ Ovo i stoga jer se Sud u navedenom predmetu u cijelosti oslonio na dokaze, posebno one o postojanju specifične namjere za njegovo počinjenje, iz presuda ICTY. Imajući tako u vidu zaključak Suda iz par. 181. Presude, otkud otuda njegovo oslanjanje na presude u predmetima pred jednim drugim međunarodnim sudištem – ICTY? Da li bi Međunarodni sud, da presude ICTY nisu bile izrečene, ili da ICTY nikako nije bio uspostavljen, bio uopće u stanju obaviti svoje funkcije iz UN Konvencije o genocidu? V. Đ. Degan tvrdi da on u tom slučaju takvom svom zadatku ne bi mogao odgovoriti, što potiče na razmišljanje¹¹².

¹⁰⁷ *Ibid*, par. 180.

¹⁰⁸ *Ibid*, par. 181.

¹⁰⁹ *Ibid*, par. 182. Kurzivi autora.

¹¹⁰ V. Đ. Degan (2008) Dualitet međunarodne odgovornosti države i pojedinca za zločin genocida – pitanje tereta dokazivanja, u: B. Pavišić (ur.) *Decennium Moztanicense, Zbornik radova, Deset godina rada Zavoda za kaznene znanosti Mošćenice Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 44, 58.

¹¹¹ *Ibid*, str. 52.

¹¹² *Ibid*, str. 59. Također, o teretu, standardu, kao i metodima dokazivanja i vrstama dokaza pred ICJ, naročito u odnosu na ICJ Presudu za zločin genocida iz 2007, поближе u: C. F. Amerasinghe (2008) The Bosnia Genocide Case, *Leiden Journal of International Law*, vol. 21, izd. 2, str. 421-424. C. F. Amerasinghe, s druge strane, smatra da je ICJ imao liberalan pristup dokazima – pristup koji bi valjalo pozdraviti (*Ibid*, str. 428).

4. Zaključak

Međunarodnopravna odgovornost država (i međunarodnih organizacija) i krivična odgovornost pojedinaca za zločin genocida predstavljaju dva odvojena, zasebna sistema odgovornosti u međunarodnom pravu. Jedna je međunarodnopravna, druga je krivična, svaka sa svojim elementima, postavkama, zakonitostima i odlikama. Pored materijalnopravnih osobenosti, tu su i procesnopravne razlike. Državama za odnosni zločin sudi Međunarodni sud u Den Haagu, UN-u ne sudi niko, dok pojedincima sude međunarodni i mješoviti krivični sudovi i tribunali u suvremenom međunarodnopravnom poretku. Kako piše A. Seibert-Fohr, koncept odgovornosti države slijedi svoja vlastita pravila o pripisivosti i reparacijama.¹¹³ Odgovornost država ne ovisi o krivičnoj odgovornosti¹¹⁴ u smislu da je ova potonja preduvjet onoj drugoj. Standard za dokazivanje odgovornosti država i međunarodnih organizacija vjerovatno bi trebao biti niži od standarda za dokazivanje individualne krivične odgovornosti. Iako je odgovornost država za zločin genocida teži oblik odgovornosti u međunarodnom pravu, budući da se radi o odgovornosti koja je posljedica teške povrede imperativne norme općeg međunarodnog prava (zabrana činjenja genocida), dokazivanje međunarodne odgovornosti države za genocid, a prema dosadašnjoj sudskoj praksi, predstavlja isti standard, koji se ogleda u neophodnosti dokazivanja genocidne namjere, makar se ona i posredno dokazivala.

Međutim, iako se radi o odvojenim sistemima odgovornosti, i iako se takvo što ne bi trebalo gledati kao na daljnju fragmentaciju međunarodnoga prava, već na to da ono postaje još sofisticiranije¹¹⁵, u kojem dijelu se ova dva sistema ne moraju uopće preklapati, praksa pred ICJ pokazuje da se Sud obilato koristio zaključcima ICTY u dolasku do određenja da je u Bosni i Hercegovini počinjen *actus reus* zločina genocida, odnosno da je na području Srebrenice dokazana i *mens rea* toga zločina.

Genocidni plan i/ili politika zločina genocida je zapravo *dolus specialis* ovoga zločina i vjerovatno bi ga takvoga trebalo i promatrati da predstavlja taj zahtijevani subjektivni element. Dakle, genocidna namjera se kod države (i međunarodne organizacije) *manifestira* u planu i/ili politici njihova djelovanja. Zločin genocida je organizirani i sistematski zločini, koji, prema svojoj naravi, pripada skupini planskih zločina. Stoga kroz postojanje plana i/ili politike, što je prevashodno svojstveno državi (i njoj sličnim entitetima) i

---

¹¹³ A. Seibert-Fohr (2009) *op. cit.*, str. 370.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ *Ibid.*, str. 373.

međunarodnoj organizaciji, nastojali smo dokazati polaznu znanstvenu tvrdnju da država i međunarodna organizacija, kao takva, mogu biti *izravni učinitelji* zločina genocida, koji je, prije svega, zločin države (*crimes d'Etat*) i zločin međunarodne organizacije (*crimes d'organisation internationale*).

U radu je, jednako tako, ispitana mogućnost dokazivanja odgovornosti država za genocid na posredan način, preko dokazivanja krivične odgovornosti glavara država i drugih visokopozicioniranih dužnosnika te preko dokazivanja postojanja udruženoga zločinačkoga poduhvata za počinjenje genocida, a sve za svrhe međunarodnopravne odgovornosti države za genocid. Za međunarodne organizacije, sudska praksa u ovome dijelu ne postoji. No, može li se razborito ustvrditi da smo, temeljem ovakve metodologije, došli do određenja da se na odnosni način, bar na teoretskoj ravni, može pretpostaviti odgovornost glavnih međunarodnopravnih subjekata za genocid, koju možda nalazimo kod zločina agresije, koja predstavlja primjer zločina vođa?¹¹⁶

Smatramo da, ipak, na temelju individualne krivične odgovornosti za genocid ne možemo *ipso facto* dokazati odgovornost države za istu povredu međunarodne obaveze. Instituti poput odgovornosti glavara i udruženog zločinačkog poduhvata upravo tih glavara i drugih visokih vojnih i civilnih dužnosnika dio su sistema krivične odgovornosti pojedinaca, a ne država. Međutim, iako odgovornost država i međunarodnih organizacija, s jedne, i individualna krivična odgovornost, s druge strane, predstavljaju zasebne odgovornosti, odnosno različite pravne režime, sa svojim posebnim pravilima i odrednicama, tj. predstavljaju autonomne sisteme odgovornosti, čini se da se jedino kod međunarodnih zločina *stricto sensu* ne može govoriti o režimima ovih odgovornosti bez zajedničkih crta. Prije svega, u ovoj oblasti, odgovornost država i međunarodnih organizacija i krivična odgovornost pojedinca ne isključuju se apsolutno, već smo slobodni ustvrditi da se one čak naslanjaju jedna na drugu, da su u izvjesnome smislu komplementarne, a uz to, još i paralelno postavljene. No, ovdje moramo biti vrlo pažljivi. Ovakvo što, podsjetimo, nikako ne znači da bez individualne krivične odgovornosti ne

---

¹¹⁶ Ovo je za sada jedini međunarodni zločin *stricto sensu* čije se postojanje ili učinjenje prvenstveno vezuje za „odgovornost države zbog kršenja zabrana akata agresije predviđenih u međunarodnome pravu [...]. Zločin agresije se može učiniti samo u ime države i samo u okviru državne politike ili kao dio državnoga plana. Njegov učinitelj, dakle, može biti samo osoba [iz ugla međunarodnoga krivičnoga prava] koja u državi donosi odluke na najvišem političkom i vojnom nivou. Zbog toga se često u literaturi ovaj zločin naziva „zločinom vodstva tj. lidera“ (eng. *leadership crime*)“. (U ovome smislu, usp. K. J. Heller (2007) *Retreat from Nuremberg: The Leadership Requirement in the Crime of Aggression*, *European Journal of International Law*, vol. 18, br. 3, str. 477-497; V. Đ. Degan, B. Pavišić, V. Beširević (2011) *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu i Službeni glasnik, str. 194).

može postojati odgovornost država (kako je to i odredio Međunarodni sud) i međunarodnih organizacija niti obratno, već prethodno navedeno imamo shvatiti doslovno kao postojanje svojevrsnoga dualiteta odgovornosti, što je posebno istaknuto i vidljivo kod zločina genocida za koji se odgovornost države i krivična odgovornost pojedinaca ne mogu mehanički razdvajati. U praksi to znači da je krivična odgovornost pojedinca za genocid uglavnom povezana s činjenicom postojanja projekta i plana iza kojeg stoji (neka) država. Kao što ICTY praksu koristimo za svrhe dokaza o *actus reus-u* i *mens rea-i* genocida, tako i pravosnažne osuđujuće sudske odluke glavaru država i drugih visokih dužnosnika za genocid, ili osude za udruženi zločinački poduhvat vjerovatno možemo koristiti kao polazište za odgovornost države¹¹⁷, ili takvo što može biti eventualno „dokaz“ pripisivosti djela državi, temeljem ponašanja njezinih *de jure* ili *de facto* organa, ili, na koncu, dokaz postojanja plana i/ili politike na kojoj su radili najviši dužnosnici države.

5. Literatura

1. (Nacrt) Pravila o odgovornosti država za međunarodna protupravna djela iz 2001
2. (Nacrt) Pravila o odgovornosti međunarodnih organizacija iz 2011
3. A. B. Loewenstein, S. A. Kostas (2007) Divergent Approaches to Determining Responsibility for Genocide: The Darfur Commission of Inquiry and the ICJ's Judgment in the Genocide case, *Journal of International Criminal Justice* 5 (4)
4. A. Bianchi (2009) State Responsibility and Criminal Liability of Individuals, u: A. Cassese (ed.) *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford: Oxford University Press
5. A. Seibert-Fohr (2009) State Responsibility for Genocide under the Genocide Convention, u: P. Gaeta (ed.) *The UN Genocide Convention – A Commentary*, Oxford: Oxford University Press

---

¹¹⁷ Najviši dužnosnici Republike srpske su po individualnoj krivičnoj odgovornosti pravosnažno presuđeni za genocid na području Srebrenice 1995. Kako se ovaj entitet nalazi u državi Bosni i Hercegovini, vrlo se razumno može postaviti pitanje kakva je ovdje pozicija države u smislu njezine međunarodne odgovornosti? Ukoliko središnja vlast države ne ostvaruje efektivnu kontrolu nad dijelom svoga teritorija, i ukoliko se dijelovi njezinoga državnoga područja nalaze pod faktičkom okupacijom, tada se međunarodni protupravni čini ne mogu pripisati državi kao takvoj, budući da pod takvim okolnostima ne postoji niti jedan osnov pripisivosti djela državi, a shodno čl. 4 *et seq.* Pravila o odgovornosti država za međunarodna protupravna djela. Jednako tako, i prema osnovama koje isključuju protupravnost djela (čl. 20 *et seq.* Pravila), teritorijalna država neće biti odgovorna za međunarodne protupravne čine ukoliko postoje okolnosti koje isključuju protupravnost djela.

6. A. Škrbić (2018) *Imunitet države od suđenja i izvršenja*, Sarajevo: University Press
7. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007*, p. 43
8. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Provisional Measures, Order of 8 April 1993, I.C.J. Reports 1993*, p. 3
9. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Provisional Measures, Order of 13 September 1993, I. C.J. Reports 1993*, p. 325
10. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), Judgment, I.C.J. Reports 2015*, p. 3
11. *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Reports 2002*, p. 3
12. B. I. Bonafè (2009) *The Relationship Between State and Individual Responsibility for International Crimes*, Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers
13. B. Milisavljević (2007) *Nove mirovne misije Organizacije ujedinjenih nacija*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik
14. B. Petrović, D. Jovašević (2005) *Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine. Opći dio*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu
15. *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Judgment, I.C.J. Reports 1970*, p. 3.
16. C. Ahlborn (2011) The Rules of International Organizations and the Law of International Responsibility, *International Organizations Law Review*, vol. 8, izd. 2
17. C. F. Amerasinghe (2008) The Bosnia Genocide Case, *Leiden Journal of International Law*, vol. 21, izd. 2
18. C. Kreß (2015) The ICC's First Encounter with the Crime of Genocide: The Case against Al Bashir, u: C. Stahn (ed) *The Law and Practice of the International Criminal Court*, Oxford: Oxford University Press
19. C. L. Sriram, O. Martin-Ortega, J. Herman (2010) *War, Conflict and Human Rights. Theory and Practice*, London/New York: Routledge
20. *Corfu Channel case, Judgment of April 9th, 1949: I.C. J. Reports 1949*, p. 4
21. D. Lapaš (2008) *Pravo međunarodnih organizacija*, Zagreb: Narodne novine
22. *Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 1999*
23. *Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries* (2008) New York: United Nations
24. *Draft Articles on the Responsibility of International Organizations, with Commentaries* (2011), New York: United Nations

25. E. Bećirević (2003) *Međunarodni krivični sud: između ideala i stvarnosti. International Criminal Court: Between Ideals and Reality*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir & Arka press
26. E. Omerović (2012) Suvremene doktrinarne postavke i koncept Međunarodnog krivičnog suda o specifičnoj namjeri kod zločina genocida, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, vol. 5, br. 10
27. E. Omerović (2020) Međunarodni sud, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (the Gambia v. Myanmar), *Zahtjev za određivanje privremenih mjera*, Nalog, 23. januar 2020, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, vol. 13, br. 25
28. E. Omerović (2020) *Zahtjev za znatno uništenje značajnoga dijela skupine: relevantnost kvantitativno-kvalitativnog kriterija*, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, vol. 13, br. 26
29. ECtHR, *Selmouni v. France*, App. No. 25803/94, Judgment, 28 July 1999
30. ECtHR, *McCann and Others v. the United Kingdom*, App. No. 18984/91, Judgment, 27 September 1995
31. Europska konvencija o nezastarijevanju zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina iz 1974 (*European Treaty Series*, No. 82)
32. G. Bigi (2010) Joint Criminal Enterprise in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the Prosecution of Senior Political and Military Leaders: The *Krajišnik* Case, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 14
33. G. Werle (2009) General Principles of International Criminal Law, u: A. Cassese (ed.) *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford: Oxford University Press
34. I. Bantekas, E. Papastavridis (2021) *Concentrate International Law*, 5. izd, Oxford: Oxford University Press
35. ICC, Situacija u Darfuru, Sudan, *Tužitelj v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir* („*Omar Al Bashir*“), Pretpretresno vijeće I, ICC-02/05-01/09, 12. juli 2010
36. ICC, *Situation in Darfur, Sudan, In the Case of The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir* („*Omar Al Bashir*“), ICC-02/05-01/09, Pre-Trial Chamber I, [First] Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir, 4. mart 2009
37. ICJ, *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)*, Application instituting proceedings, 27 February 2022
38. ICJ, *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)*, Request for the Indication of Provisional Measures, Order, 16 March 2022
39. ICJ, *Application instituting proceedings, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro))*, Application of the Republic of Bosnia and Herzegovina, 20 March 1993
40. ICJ, *Application instituting proceedings, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Yugoslavia)*, 2 July 1999

41. ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar)*
42. ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar)*, Preliminary Objections, Judgment, 22 July 2022
43. ICJ, *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, Counter-Memorial submitted by the Republic of Serbia, 1 December 2009
44. ICTR, *Tužitelj v. Édouard Karemera et al*, ICTR-98-44-AR72.5, ICTR-98-44-AR72.6, Žalbeno vijeće, Odluka po žalbama na nadležnost: udruženi zločinački poduhvat, 12. april 2006
45. ICTY, *Prosecutor v. Tihomir Blaškić*, IT-95-14-AR108bis, Appeals Chamber, Judgment on the Request of The Republic of Croatia for Review of the Decision of Trial Chamber II of 18 July 1997, 29 October 1997
46. ICTY, *Tužitelj v. Anto Furundžija*, IT-95-17-T, Pretresno vijeće, Presuda, 10. decembar 1998
47. ICTY, *Tužitelj v. Duško Tadić*, IT-94-1-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 15. juli 1999
48. ICTY, *Tužitelj v. Goran Jelisić*, IT-95-10, Pretresno vijeće, Presuda, 14. decembar 1999, par. 100
49. ICTY, *Tužitelj v. Momčilo Krajišnik*, IT-00-39-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 17. mart 2009
50. ICTY, *Tužitelj v. Momčilo Krajišnik*, IT-00-39-T, Pretresno vijeće, Presuda, 27. septembar 2006
51. ICTY, *Tužitelj v. Momčilo Perišić*, IT-04-81-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 28. februara 2013
52. ICTY, *Tužitelj v. Momčilo Perišić*, IT-04-81-T, Pretresno vijeće, Presuda, 6. septembar 2011
53. ICTY, *Tužitelj v. Radovan Karadžić*, IT-95-5/18-AR73.4, Žalbeno vijeće, Odluka po Karadžićevoj žalbi na Odluku Pretresnoga vijeća u vezi s navodnim Sporazumom s Holbrookeom, 12. oktobar 2009
54. ICTY, *Tužitelj v. Radovan Karadžić*, IT-95-5/18-PT, Pretresno vijeće, Odluka po Drugom zahtjevu optuženoga za pregled i objelodanjivanje: Pitanje imuniteta, 17. decembar 2008
55. ICTY, *Tužitelj v. Slobodan Milošević*, IT-99-37-PT, Pretresno vijeće, Odluka po preliminarnim podnescima, 8. novembar 2001
56. ICTY, *Tužitelj v. Tihomir Blaškić*, IT-95-14-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 29. juli 2004, str. 23-36
57. ICTY, *Tužitelj v. Zejnil Delalić et al*, IT-96-21-A, Žalbeno vijeće, Presuda, 20. februar 2001
58. ICTY, *Tužitelj v. Zejnil Delalić et al*, IT-96-21-T, Pretresno vijeće, Presuda, 16. novembar 1998
59. Izvještaj, UN Doc. S/2005/60
60. J. Crawford (2002) *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge: Cambridge University Press

61. J. Hagan, W. Rymond-Richmond (2009) *Darfur and the Crime of Genocide*, Cambridge: Cambridge University Press
62. J. L. Washburn, W. Punyasena (2005) *The Commission of Inquiry on Darfur: A United Nations Success Story*, br. 10, 20. juli 2005
63. J. R. V. D. Jones, S. Powles (2006) *Međunarodna krivična praksa: Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, Međunarodni krivični tribunal za Ruandu, Međunarodni krivični sud, Specijalni sud za Sijera Leone, Specijalno vijeće Istočnoga Timora za teška krivična djela, Gonjenje za ratne zločine na Kosovu*, Beograd: Fond za humanitarno pravo
64. K. J. Heller (2007) Retreat from Nuremberg: The Leadership Requirement in the Crime of Aggression, *European Journal of International Law*, vol. 18, br. 3
65. Konvencija o nezastarjevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti od 26. novembra 1968 (UNGA Rezolucija, br. 2391 (XXIII); UNTS, vol. 754, p. 73)
66. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, United Nations, *Treaty Series*, vol. 78, p. 277. („Službeni vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ", br. 2/50)
67. *Legality of Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium)*, *Preliminary Objections, Judgment, I.C.J. Reports 2004*, p. 279
68. M. E. Badar (2006) “Just Convict Everyone!” – Joint Perpetration: From Tadić to Stakić and Back Again, *International Criminal Law Review* 6
69. M. N. Simović, M. Blagojević, V. M. Simović (2013) *Međunarodno krivično pravo*, 2. izd., Istočno Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu
70. M. Sahadžić (2011) Razmatranje Presude Međunarodnog suda pravde u Sporu koji se odnosi na primjenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine (Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore) – značaj Presude Međunarodnog suda pravde za Bosnu i Hercegovinu, u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: Posljedice Presude Međunarodnog suda pravde: Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica)*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
71. M. Spinedi (2002) State Responsibility v. Individual Responsibility for International Crimes: Tertium Non Datur?, *European Journal of International Law*, vol. 13, br. 4
72. N. H. B. Jørgensen (2001) The Definition of Genocide: Joining the Dots in the Light of Recent Practice, *International Criminal Law Review* 1
73. N. Koursami (2018) *The ‘Contextual Elements’ of the Crime of Genocide* (International Criminal Justice Series, Vol. 17), The Hague: Asser Press
74. P. Gaeta (2007) On What Conditions Can a State Be Held Responsible for Genocide?, 18 *European Journal of International Law*
75. P. Gaeta (2009) Immunities and Genocide, u: P. Gaeta (ed.) *The UN Genocide Convention – A Commentary*, Oxford: Oxford University Press
76. Povelja Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu iz 1945

77. Povelja Međunarodnog vojnog tribunala za Daleki Istok u Tokiju iz 1946
78. *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. II*
79. *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, 1950, United Nations, 2005*
80. Prvi dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1977
81. R. Holbrooke (1998) *Završiti rat*, Sarajevo: Šahinpašić
82. *Reservations to the Convention on Genocide, Savjetodavno mišljenje: I.C.J. Reports 1951, p. 15*
83. Rezolucija Vijeća sigurnosti UN, br. 827 (1993) od 25. maja 1993
84. S. Kim (2016) *A Collective Theory of Genocidal Intent* (International Criminal Justice Series, Vol. 7), The Hague: Asser Press
85. S. Softić (2013) Personalni krivičnopravni imuniteti, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, br. 11, god. 6
86. Statut Međunarodnog krivičnog suda iz 1998
87. Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju
88. Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu
89. Statut Međunarodnog suda u Den Haagu iz 1945
90. Š. Haračić (2011) Presuda Međunarodnog suda pravde – precedent budućim sporovima o odgovornosti države za genocid?, u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: posljedice presude Međunarodnog suda pravde: zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica)*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
91. *Trial of Pakistani Prisoners of War, Order of 15 December 1973, I.C.J. Reports 1973, p. 347*
92. V. Đ. Degan (2008) Dualitet međunarodne odgovornosti države i pojedinca za zločin genocida – pitanje tereta dokazivanja, u: B. Pavišić (ur.) *Decennium Moztanicense, Zbornik radova, Deset godina rada Zavoda za kaznene znanosti Mošćenice Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci
93. V. Đ. Degan (2011) *Međunarodno pravo*, Zagreb: Školska knjiga
94. V. Đ. Degan, B. Pavišić (2005) *Međunarodno kazneno pravo*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci
95. V. Đ. Degan, B. Pavišić, V. Beširević (2011) *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu i Službeni glasnik
96. V. Haan (2005) The Development of the Concept of Joint Criminal Enterprise at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *International Criminal Law Review* 5
97. W. A. Schabas (2001) *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge: Cambridge University Press
98. W. A. Schabas (2007) Genocide and the International Court of Justice: Finally, a Duty to Prevent the Crime of Crimes, *Genocide Studies and Prevention*, vol. 2, br. 2

99. W. A. Schabas (2007) Whither Genocide? The International Court of Justice Finally Pronounces, *Journal of Genocide Research*, vol. 9, br. 2
100. W. A. Schabas (2008) State Policy as an Element of International Crimes, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 98, br. 3
101. Z. Tomić (2007) *Krivično pravo II: Posebni dio*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu
102. Ženevske konvencije iz 1949.